

---

# ■ Religiös orientering och svensk politisk opinion

MAGNUS HAGEVI<sup>1</sup>

---

## ABSTRACT

*Religious Orientation and Swedish Political Opinion.* The objective is to analyze if religious orientation affects Swedish political opinion. To test for possible spurious correlation, demographic factors and ideological position are also included in the study. The study also tests the validity of functional theory and substantive theories regarding the correlation between religious orientation and political opinion. Data consists of a national mail survey (conducted by the SOM Institute at Göteborg University in 1999) to 5260 persons representing inhabitants in Sweden of age 15-80 years, of which a total of 67 percent (3503 persons) responded. The main conclusion is that religious orientations affect Swedish political opinion. Demographic factors and ideological position only explain a small amount of the significant correlation between religious orientation and political opinion. Functional theory is not supported by the empirical data, while substantive theories get strong support.

---

## Inledning<sup>2</sup>

Allt sedan kyrkan etablerades i Sverige har kristendom och politik gått hand i hand. För att kristna den kommande nationalstaten samarbetade katolska kyrkan med den regionala politiska eliten och för att ta makten i landet samarbetade dåtidens politiska elit med katolska kyrkan: historiker brukar betona påvens erkännande av Sverige som ett självständigt ärkestift som ett av de avgörande stegen mot självständighet för det unga riket (Andersson 1964; se Hagerman 1999:348). Under 1500-talet stödde kung Gustav Vasa den protestantiska reformationen bland annat för att få tag på kyrkornas rikedomar som skulle användas för att säkra makten i riket. Under den svenska stormaktstiden på 1600-talet försökte makthavarna ena det nyvunna och starkt mångkulturella imperiet med hjälp av en och samma tro: den rena och sanna evangelisk-lutherska läran. Statskyrkan slog hårt mot oliktänkande under 1700-talet och fram till det sena 1800-talets liberalisering (Alwall 2000). Då var det inte minst inom frikyrkorörelsen som kravet på rösträtsreformer växte fram. Första gången som man vet att all-

---

1 Magnus Hagevi är verksam vid Institutionen för samhällsvetenskap, Växjö universitet.  
E-post: Magnus.Hagevi@vxu.se

2 Denna artikel ingår i redovisningen av forskningsprojektet "Religiositet och politik vid millennieskiftet" vilket stöds av Vetenskapsrådet. Den inlämnades ursprungligen för granskning år 2000, varför somliga uppgifter är hämtade från källor som är några år äldre än publiceringsåret.

män och lika rösträtt för både kvinnor och män praktiserades i Sverige var i en baptistisk församling (Westin 1958).<sup>3</sup> Efter demokratins genombrott har flera borgerliga partier haft starka band till olika religiösa samfund (Hagevi 1994). Sedan år 1991 har kristdemokraterna varit representerade i riksdagen.

Med tanke på det klara bandet mellan religion och politik i vårt land är det konstigt att många samhällsvetare alljämt hävdar att det i huvudsak inte finns någon koppling mellan individers religiositet och politiska uppfattningar. Istället uppges att demografiska faktorer – kön, ålder, utbildning etc. – förklarar sambandet mellan religiositet och politik (se t ex Gustafsson, G 1991:173; 2000:202). Även den inom svensk politik så dominerande vänster-högerskalan har föreslagits att åtminstone delvis förklara relationen mellan religiositet och politik (Bjereld – Gilljam 1991:150, 154, 158).

De flesta studier som avfärdar religiositetens inverkan på svensk politik fokuserar enbart på individens religiösa engagemang: hur ofta en person går i kyrkan, ber till Gud etc. Det är ytterst sällsynt att beakta religionens innehåll. En anledning till detta kan vara att studier av religion och politik vanligtvis baseras på en *funktionalistisk* ansats som antar att religion innehåller vissa element för att fullgöra speciella funktioner som är nödvändiga i ett samhälle. Bland annat förmodas att religion försvarar det traditionella samhället och befrämjar politiska opinioner av konservativ art samt underlättar integrationen mellan samhällsmedlemmarna (Scharf 1970:31-35; Wallis – Bruce 1992:9-10).<sup>4</sup> Troligtvis finner forskning som utgår från sådana axiom sällan anledning att undersöka relationen mellan religiös orientering och politik.

Den funktionella ansatsen är långt ifrån självklar. Ett alternativ i studiet av religiositet och politik är den *substantiella* ansatsen som intresserar sig för trons innehåll (Leege – Kellstedt 1993). Vad gäller religionens innehåll anses ofta individens *religiösa orientering* vara grundläggande. Religiös orientering utgår från individens religiösa identitet, det vill säga vilken religion eller religiös inriktning någon upplever sig tillhöra. Detta kan till exempel vara en persons samfundstillhörighet men också en ateistisk livsfilosofi (Kellstedt – Green 1993:53-58). När likartade religiösa identiteter kan aggregeras till större kategorier kallas det för religiösa orienteringar (Hagevi 2005a:22). Utbredningen av olika religiösa orienteringar kan påverka andra delar av samhället som exempelvis politik. Om en funktionalistisk eller en substantiell ansats är till hjälp för att förstå sambandet mellan religiös orientering och politik är en inomvetenskaplig fråga av stort intresse.

Religiositet är ett grundläggande fenomen i samhället, varför det är otillfredsställande att effekten av religiös orientering på politik inte är mer utrett. Påverkar religiös orientering individens politiska opinion i dagens Sverige? Denna grundläggande fråga generar i sin tur mer precisa frågeställningar. Förklaras sambandet mellan religiös orientering och politisk opinion av demografiska faktorer? Påverkar individens vänster-högerideologi sambandet mellan religiös orientering och politisk opinion? I vad

3 Vad som inte sällan glöms bort (se till exempel Stanley Sjöberg i Svenska Dagbladet 2000-07-08) är att alla frikyrkor inte har samma demokratiska tradition. De kyrkor som bildades efter demokratins genombrott (Pingströrelsen och Trosrörelsen (Livets Ord) m fl) har inte samma traditioner som frikyrkorna sprungna från 1800-talets väckelse (Svenska missionsförbundet och Svenska Baptistsamfundet).

4 För en diskussion om funktionalistisk ansats vid studie av religion, se Pals 1996 och Hagevi 2005a.

mån är funktionalistiska och substantiella teorier om religiositet relevanta för svensk politisk opinion? Dessa frågor besvaras i föreliggande artikel.

### Religiositet och kognitiva scheman

Begreppen religion och religiositet används ibland lite lättsinnigt (se t ex Franklin m fl 1992:39-40; Broughton – Napel 2000). Det finns ingen dominerande definition av *religion*. Bland substantiella definitioner är det dock inte ovanligt att karaktärisera religion som ett sammanhållet trossystem eller beteende som är relaterat till en uppfattning om en transcendent verklighet som förenar dem som underkastar sig den i en gemenskap (Dobbelaere 1981:93; Bergfeldt 1998:256). Studier om religion försöker förklara vad religion är och skilja det från andra fenomen för att studera religionens teologiska innehåll, förelagda utövande eller dess uppkomst. Studier av *religiositet* intresserar sig däremot för *individens* religiösa trossystem, värderingar och beteenden (jfr Gustafsson, G 2000). I det följande är religiositet *individens subjektiva uppfattning av en transcendent verklighet*.

Religiositet är ett flerdimensionellt begrepp. Den dimension som skall undersökas i denna artikel är religiös orientering. Låt oss därför mer detaljerat diskutera hur religiös orientering kan påverka politisk opinion.

Religiositet kan påverka politisk opinion genom religiös affektion och religiös kognition som båda erhålls genom socialisationsprocesser (Leege – Kellstedt 1993). Den del av religiositeten som består av religiös orientering antas påverka politik genom kognitiva processer. Kognition är individens kunskap, tro och värderingar om den egna personen, sitt beteende och sin omgivning (Festinger 1957:3). Religiös kognition innefattar bland annat religiös tro och religiösa värderingar. Religiös tro är individens information, föreställningar och försanthållande om religiösa begrepp. Det sammanhängande innehållet i individens tro kallas för trossystem (Wald – Smith 1993:32-33; Niemi – Weisberg 1993:94; Wald 1997:28).

Det finns ingen dominerande teori om hur individens kognition påverkar politik. De flesta teorierna om kognitiva processer och politik är begränsade i sin omfattning (Wald – Smidt 1993:33; Glynn m fl 1999:107-139). Ett undantag utgör teorin om kognitiva scheman, det vill säga antagandena om hur individer organiserar sitt tänkande om politik.

Ett kognitivt schema är ett system som innehåller kunskap om skilda företeelser, inklusive olika egenskapers inbördes relationer. Det används för att bearbeta den stora massa av komplicerad information som omger individen. Trossystem antas vara mycket betydelsefulla beståndsdelar i kognitiva scheman. Det är inte ovanligt att hämta typexempel på trossystem inom religion: ”A belief system, ideally, is internally and psychologically consistent. Clear examples of systems of this kind can be found in religion, in which a large number of beliefs are interrelated to form network guiding one’s thought and action.” (Glynn m fl 1999:104). Trossystemen används då som genvägar så att ny politisk information snabbt kan bearbetas. På så sätt kan individen på relativt kort tid med minimal energiförlust bestämma sig för om den nya informationen skall lagras i dess medvetande och i så fall på vilket sätt den skall kategoriseras. Den nya informationen utvärderas genom att jämföra den med uppfattningar

som redan finns lagrade i individens medvetande (Graber 1984; Kuklinski et al 1991: 1341).

I denna artikel behandlas religiös orientering primärt som en indikator på en persons religiösa trossystem. En person som uppger sig tillhöra en religiös orientering antas i viss utsträckning omfatta det trossystem som den religiösa orienteringen representerar. Detta trossystem kan vägleda individen när han eller hon utformar sin politiska opinion genom att hjälpa individen sortera och reflektera över ny politisk information. Interaktionen mellan religiös orientering och politisk opinion antas därför vara av kognitiv art.

### Religiösa orienteringar i Sverige

Det demokratiska Sverige har aldrig varit religiöst homogent. Under 1800-talet och i början av 1900-talet framkom både inom och utanför Svenska kyrkan "väckelserörelser". De som verkade utanför statskyrkan utvecklades senare till frikyrkor (Ejerfeldt 1990; Gustafsson, G 1991:56). På senare tid har uppmärksamheten på nyandliga rörelser som till exempel "New Age" ökat. Istället för kyrksamhet antas intresset ha förskjutits till vad som kallats privatreligiositet (Olausson m.fl. 1985; Hamberg 1989; Hagevi 2000a). Sedan 1960-talet har Sverige tagit emot förhållandevis många invandrare. Nästan var femte svensk är första eller andra generationens invandrare (Statistiska Centralbyrån 1999:60-65).<sup>5</sup> Invandrare tar oftast med sig sin religion till Sverige. Samtidigt som Sverige sekulariseras tycks således den svenska befolkningen också genomgå en religiös förändring och differentiering som fokuserar religiös orientering och som inte enbart låter sig beskrivas som sekularisering.

I denna undersökning är sju religiösa orienteringar identifierade. Det är dock möjligt att tänka sig ett närmast oändligt antal religiösa orienteringar, frågan är närmast vilken nivå av aggregering som är lämpligast att utgå ifrån. En adekvat utgångspunkt är de religiösa samfund som är verksamma i landet och som har uppnått en betydande mängd anhängare. Men det är viktigt att bara använda samfundstillhörigheten som en startpunkt. Därför skall även religiösa orienteringar som inte är bundna till samfund identifieras lite längre fram i denna artikel.

Det i Sverige dominerande samfundet är Svenska kyrkan, vilket är så stort att det inom samfundet går att urskilja flera olika religiösa orienteringar. Det är dock tveksamt om olika traditionella benämningar som högkyrklig, lågkyrklig, gammalkyrklig och folkkyrklig är relevanta för den nu aktuella undersökningen. Sannolikt berör dessa religiösa orienteringar till stor del endast den allt mindre andelen aktiva medlemmar i Svenska kyrkan. Avsikten med den föreliggande undersökningen är att istället identifiera andra skiktningar inom denna religiösa orientering. Därför kommer svenskkyrkligas religiösa orientering kombineras med deras grad av religiös identifikation med Svenska kyrkan; det *religiösa engagemanget*.

De som har starkast identifikation med samfundet är *aktiva i Svenska kyrkan*. De tar regelbundet del i Svenska kyrkans undervisning och riter samt utövar till stor del sin

5 Första generationens invandrare är i Sverige bosatta personer som är födda utomlands. Andra generationens invandrare är i Sverige bosatta personer med minst en förälder som är född utomlands.

religion i enlighet med samfundets föreskrifter och inom dess institutionella ram. En något svagare identifikation med sitt samfund har de *lågaktiva i Svenska kyrkan*. De tar också del av samfundets riter samt då och då även dess undervisning. Eftersom de lågaktivas identifikation med Svenska kyrkan upprätthålls sporadiskt och bekräftas relativt sällan är det svårt för dem att upprätthålla en stark identifikation med samfundet och dess lära. Ännu svagare identifikation med Svenska kyrkan har de *högtidskyrkliga*. De uppvisar egentligen inte något större intresse för religion, men besöker Svenska kyrkan vid högtider som dop, vigslar, begravning och kanske en och annan gudstjänst i advent. I övrigt röjer de högtidskyrkliga inte något religiöst intresse. *Passiva religiösa* medlemmar i Svenska kyrkan är de som aldrig besöker sitt samfunds möten, men som ändå bekräftar en gudstro. Sist men inte minst definieras de *totalt passiva i Svenska kyrkan*: personer som är medlemmar i Svenska kyrkan men som inte deltar i dess verksamhet eller uppvisar något religiöst intresse. Detta är de av Svenska kyrkans medlemmar som har svagast identifikation med det egna samfundet.

Dessa skiktningar i Svenska kyrkan är i teoretisk mening inte religiösa orienteringar, utan istället indikationer på vad den religiösa orienteringen betyder för dessa personer. Men för att förenkla språket i artikeln kommer jag att i fortsättningen benämna dessa grupper med olika religiöst engagemang i Svenska kyrkan för religiösa orienteringar.

Frikyrkorna är en folkrörelse som aldrig har varit någon enhetlig företeelse. Mellan frikyrkorna finns stora variationer som till stor del har sitt ursprung i den period då respektive samfund grundades. Tyvärr är det inte möjligt att analysera olika frikyrko-inriktningar då endast medlemskap i ett ospecificerat frikyrkosamfund kan urskiljas i det empiriska materialet (se avsnittet om material nedan). Utifrån tidigare undersökningar är det dock rimligt att anta att de flesta frikyrkosamfund och deras medlemmar – de *frikyrkliga* – kan betraktas som religiöst konservativa i jämförelse med aktiva i Svenska kyrkan. Till exempel har antagligen fler av frikyrkornas medlemmar en bokstavstroende bibelsyn, medan tämligen få av de aktiva i Svenska kyrkan har det (*Aktiva i Svenska kyrkan* 1983; Palm 1993). Dessutom anser de flesta frikyrkomedlemmar att frälsning är mycket viktigt, medan endast en minoritet av aktiva i Svenska kyrkan gör det samma (Hagevi 2000a).

Främst genom invandringen har människor med varierande religiös orientering etablerat sig i Sverige. De flesta av de icke-skandinaviska invandrarna härrör från områden med en dominerande katolsk, ortodox eller österländsk kyrka. Då de flesta medlemmar i dessa samfund är eller härrör från invandrare samt att samfundet relativt nyligen ”invandrat” eller ”återinvandrat” till Sverige kallas de för ”invandrarkyrkor” (Gustafsson, G 2000:89-102). Även bland invandrarkyrkorna finns intressanta skillnader mellan olika samfund, men då de har få religionsutövare i Sverige är det endast möjligt att i de kommande analyserna studera dessa samfund som en gemensam religiös orientering. Trots dess ökade betydelse i det svenska samhället är *invandrarkyrkliga* en religiös orientering vars politiska opinioner inte har studerats i någon nämnvärd omfattning.

Många invandrare tillhör icke-kristna religioner, t ex islam. Det är således intressant att i största möjliga mån undersöka i vad mån icke-kristna religionsutövare skiljer sig från kristna orienteringar. Trots att det mellan de icke-kristna religionerna finns

mycket stora skillnader är det nödvändigt att analysera dessa som en religiös orientering. I Sverige är antalet utövare för få för att göra noggrannare indelningar av *icke-kristna religiösa*, även om urvalen är stora. Men av samma anledning som det är betydelsefullt att analysera invandrarkyrkliga är det också intressant att analysera politiska opinioner bland personer som är icke-kristna religiösa.

Samtidigt som den svenska befolkning sekulariserats är det en liten minoritet som vill identifiera sig som ateister (Hagevi 2001). Svenskarnas sekularisering beskrivs kanske bäst som religiös passivitet eller som religiös indifferens, något som antagligen är väl representerad i Svenska kyrkans medlemskår. Men politiskt är det troligen mer intressant att studera de som mer utstuderat tagit ett aktivt steg och proklamerat sig som anti-religiösa: en aktiv *ateism*. Aktiva ateister är personer som genomfört ett ställningstagande mot religion och som inte uppvisar något religiöst beteende. Detta är en religiös orientering som även den bygger på en trosuppfattning, låt vara en tro på att det inte finns någon transcendent verklighet.

Ateister är ofta mer välorganiserade utomlands som i Italien och många andra katolska områden, men sådana organisationer finns även i en del protestantiska länder. I till exempel Norge finns det en ansevärd organisation i Human-etisk förbund som uppger sig ha 67 000 medlemmar (Human-etisk förbund 2006). I Sverige är motsvarande organisation inte lika betydande, även om den existerar.<sup>6</sup>

Antagandet om en ständig pågående sekularisering i Sverige har kritiserats.<sup>7</sup> Bland annat hävdas att privatreligiositet vinner terräng inte bara på bekostnad av de institutionaliserade religionerna, utan även bland ateister och agnostiker eller de som helt enkelt varit likgiltiga inför religiösa frågor (Olausson m.fl. 1985). Privatreligiositet är en religiös åskådning eller religiös utövning som endast sker i det enskilda, privata livet, till skillnad från sådan religion som också uttrycks i offentlighet.<sup>8</sup> Det betyder att privatreligiositet bygger på individuella perceptioner av andlig natur, en tro, som till stora delar är en skapelse av individen själv utifrån sina egna erfarenheter. Därför kan privatreligionens innehåll skifta från person till person. Privatreligiositet kan också ta sig uttryck i ett beteende som individen kan utöva ensam, till exempel genom att be till Gud.<sup>9</sup>

Efter att ha identifierat elva olika religiösa orienteringar är det nu dags att studera i vad mån de påverkar individens politiska opinion. Politisk opinion är individens uttalade ställningstagande till minst ett politiskt förslag. Individen kan till exempel vara för eller emot ett förslag. Ett vanligt antagande är att politisk opinion delvis orsakas av politiska attityder hos individen och delvis av den stimuli som individen konfron-

6 I Sverige uppger sig Humanisterna (f d Human-etiska förbundet) ha knappt 2000 medlemmar (Humanisterna 2006).

7 Sekularisering innebär att kyrka och religion betyder allt mindre inom allt fler områden för allt fler människor (Demker 1998:16).

8 Jfr Hamberg (1989:56-62), Bellah m.fl. (1985:220-221, 238) och Troeltschs (1912 [1931]:721-732, 993) begrepp om individuell tro.

9 Det är kanske på sin plats att påpeka att privatreligiositet inte är det samma som ateism eller agnosticism. Privatreligiösa tror definitivt på något övernaturligt. Till skillnad från ateisterna tillbakavisar de inte möjligheten av en transcendent verklighet. Inte heller utmärks de av en tvivlande attityd till att en sådan verklighet existerar, något som kan sägas vara betecknande för agnostiker.

teras med: presentationen av förslaget och strukturen på de möjliga svarsalternativen (jfr Glynn m.fl. 1999:105-106).

### Demografiska hypotesen

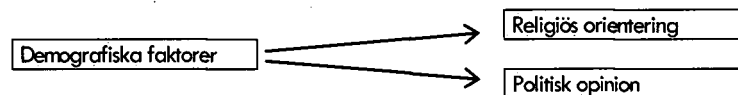
Ofta vill forskarna veta om religiositet har en självständig påverkan på politik. *Påverkan* (liksom *orsak*, *inverkan* och *effekt*) är en relation där något externt – i vårt fall religiös orientering – producerar en förändring hos en enhet – individen. Utan förekomsten av den externt initierade relationen skulle inte förändringen ha inträffat (Rosenberg 1968:10). Det vi är intresserade av är tänkbara förändringar i individens politiska opinion som är påverkade av religiös orientering. En sådan så kallad asymmetrisk relation presenteras i form av en modell A i figur 1. För att tala om ett orsakssamband räcker det dock inte med ett statistiskt samband, utan även en teoretisk förklaring av relationen måste presenteras. Den mest grundläggande regeln är, för det första, tidsfaktorn: det som kommer efter kan inte påverka det som redan har skett. För det andra skall det finnas en trovärdig beskrivning av de mekanismer som antagandena om ett orsakssamband grundar sig på: hur kan det komma sig att ett fenomen påverkar ett annat? Till sist bör forskaren kontrollera för så kallade skensamband (symmetriska relationer). Ett skensamband uppstår då en uppfattad relation mellan två fenomen egentligen förklaras av en tredje faktor som påverkar de båda andra fenomenen gemensamt så att samvariation uppstår (Rosenberg 1968:5; Galtung 1969:383-384). Det är viktigt att notera att det vid ett antagande om ett eventuellt skensamband inte heller räcker med blott och bart ett statistiskt samband. Grunden för ett skensamband är ett orsakssamband: att en tredje variabel påverkar de båda andra så att de samvarierar. Även nu måste problemen med tidsföljd, kausala mekanismer och andra eventuella skensamband beaktas.

Figur 1 Tre förklaringsmodeller av sambandet mellan religiositet och politisk opinion.

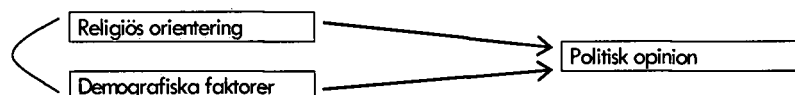
#### A Direkt orsakssamband



#### B Skensamband



#### C Medverkande orsakssamband



Möjligheten till skensamband är något som religionssociologen Göran Gustafsson och andra anhängare till den *demografiska hypotesen* tagit fasta på. Han menar att sambandet mellan religiositet och politik kan förklaras genom att demografiska faktorer som kön, ålder, utbildning och liknande samtidigt påverkar både religiositet och politik. Något orsakssamband mellan religiositet och politik finns däremot inte (Gustafsson, G 2000:202). Ett sådant orsakssamband beskrivs i modell B som presenteras i figur 1

Teorier som hävdar att religiositet kan påverka politisk opinion är dock inte enbart avhängiga av samband som i modell A, utan kan få stöd av medverkande samband av den typ som illustreras i modell C, vilket är en modell som inte diskuteras av Gustafsson. Enligt modell C kan både demografiska faktorer och religiositet ha självständig inverkan på politisk opinion. Samtidigt visar modell C att demografiska faktorer och religiös orientering kan ha samband med varandra (utan att avgöra vad som påverkar vad). Det direkta och självständiga sambandet mellan religiös orientering och politisk opinion kan då vara annorlunda jämfört med motsvarande bivariata samband. Dels kan det vara svagare, det vill säga att sambandet mellan religiös orientering och politisk opinion delvis förklaras med demografiska faktorer, dels kan det vara starkare.

Avsikten är att i det följande pröva den demografiska hypotesen jämfört med möjligheten att religiös orientering har en egen självständig effekt på politiska opinioner i Sverige.

### **Vänster- och högerideologi – ett konkurrerande schema?**

Det är mycket vanligt att försöka förklara individens politiska opinion med vederbörandes position på en vänster-högerskala. Sådana ideologiska skalor har även beskrivits som kognitivt scheman som individen använder för att orientera sig inom politiken (Bennulf 1994; Kumlin 2001; jfr Oscarsson 1998). Det är möjligt att människor använder sig av mer än ett kognitivt schema när de navigerar mellan olika politiska åsikter. Frågan är om vänster-högerideologi konkurrerar med eller kompletterar religiösa kognitiva scheman? Om vänster-högerideologi konkurrerar med religiösa trosystem föreligger återigen risk för vad som kan beskrivas som ett skensamband. Den enskildes politiska ideologi anses då förklara sambandet mellan religiös orientering och politik (jfr Bjereld – Gilljam 1991:150, 153-154). Om religiös orientering har en självständig effekt på politisk opinion är det dock rimligare att betrakta båda som kompletterande kognitiva scheman.

Tanken att vänster-högerskalan kan ligga bakom ett skensamband mellan religiös orientering och politisk opinion är kontroversiell (jfr Bjereld – Gilljam 1991:158). Till att börja med måste det föreligga ett statistiskt samband mellan religiös orientering och vänster-högerskalan, något som svenska data aldrig redovisat. Till yttermera visso räcker det inte med statistiskt samband för att ett skensamband skall kunna sägas existera. Som alla kausalsamband måste även tidsföljden och de kausala mekanismerna beaktas. Teoretiskt finns det mycket som talar för att det snarare är religiositet som inverkar på individens placering på vänster-högerskalan än tvärtom. Inga undersökningar har dock lyckats ge ett klagörande svar i frågan (Westholm 1991:60, 94; jfr



Hayes 1995:179). Det är förvisso rimligt att ställa frågan om det inte är så att till exempel ett barn till religiösa föräldrar tenderar att börja be kvällsbön före det att en åsikt i regeringsfrågan aktualiseras?

På vad sätt de kausala mekanismerna mellan vänster-högerideologi och religiös orientering skall beskrivas är problematiskt. Frånvaron av goda teorier om varför vänster-högerideologi skall påverka religiös orientering ekar tomt (Hayes 1995:179). Tidigare forskning har dock noterat att socialistiska organisationer inte sällan har propagerat för ateism, mot religion. I Sverige var denna debatt som starkast runt förra sekelskiftet. Religiösa personer – framförallt i Svenska kyrkan – reagerade på religionsfientliga signaler som ofta sändes ut av socialister, samtidigt som socialister av olika schatteringar reagerade mot den reformfientlighet som fanns inom statskyrkan (Rosengren 1948; Gustafsson, B 1953; Palm – Nylund 1982; Hagevi 2000b:153-155; se även Marx 1867 [1981]:68-69). Även om skillnaderna mellan aktiva religiösa och organiserade socialister har minskat under 1900-talets senare del kan vissa motsättningar alltjämt leva kvar.<sup>10</sup> Det är därför alltjämt möjligt att en ideologisk positionering på politikens vänstersida orsakar en ”avreligionisering” av enskilda så att de blir ateister eller religiöst passiva. Motsvarande resonemang för de väljare som befinner sig på politikens högra sida verkar dock inte lika övertygande. Incitamentet för någon som intagit en högerposition att låta detta även påverka sin religiösa orientering lär i de flesta fall vara liten. Andelen religiöst aktiva är i klar minoritet bland de som befinner sig längst till höger i politiken (Hagevi 2000b:154). I nästan alla borgerliga partier utgör religiöst aktiva personer ett mindretal varför kraven på en religiös anpassning lär vara obefintliga. Ett undantag är kristdemokraterna, men partiet har först på senare tid fått politisk betydelse. Det är inte rimligt att anta att kristdemokraterna ligger bakom den sekellånga kopplingen mellan religiositet och politisk högerposition (Rokkan 1967).

Låt oss trots allt för en stund glömma bort problemen som ett antagande om att vänster-högerideologi påverkar religiositet innebär och istället genomföra ett tufft test av sambandet mellan religiös orientering och politisk opinion. I uppsatsen prövas därför om individens vänster-högerideologi kan tänkas inverka på sambandet mellan religiös orientering och politisk opinion.<sup>11</sup>

10 Speciellt för Svenska kyrkan har noteras att det kan finnas ideologiska skillnader mellan evangelisk-luthersk tro och socialism, eller som den socialdemokratiska broderskapsrörelsens ordförande säger i en intervju i *Från riksdag och departement*: ”Många kristna betonar individualism, frihet och eget ansvar. Socialdemokratin betonar kollektivt ansvar och ser strukturer i samhället” (Flygt 2000:11).

11 Ytterligare en invändning mot att använda vänster-högerskalan som en förklarande variabel vid analyser av politisk opinion är att vänster-högerskalan också är en politisk opinion. Att opinioner i vissa politiska sakfrågor och självplacering på vänster-högerskalan har starka samband med varandra kan uppfattas en logisk konsekvens då de avser att mäta ungefär samma sak. Dessutom är det inte orsakssambanden mellan vänster-högerskalan och andra politiska opinioner klarlagda. Påverkar till exempel åsikten om offentlig sektorns storlek individens uppfattning om sin placering på vänster-högerskalan istället för tvärtom? Tyvärr diskuteras inte denna problematik av de forskare som använder sig av ideologiska skalor som förklarande variabel (jfr Ben-nulf 1994; Kurlin 2001).

## Funktion och substans

Det finns både funktionalistiska och substantiella teorier om sambandet mellan religiositet och politik. Vid en jämförelse mellan dessa kan vi notera att substantiella teorier ofta behandlar specifika religiösa orienteringar och är därför mindre allmänna än funktionalistiska teorier. En grundläggande anledning till att det är intressant att överhuvudtaget undersöka olika religiösa orienteringar är att sambandet med politisk opinion kan vara annorlunda för respektive religiös orientering. Om så inte var fallet kunde analyserna istället klumpa samman alla religiösa orienteringar och enbart analysera olika grad av religiöst engagemang. Vid en jämförelse mellan funktionalistiska och substantiella teorier är detta en viktig skillnad. Då den substantiella ansatsen bejakar de religiösa orienteringarnas särart behöver inte en falsifiering av en hypotes vara kopplad till andra hypoteser eller påverka den substantiella ansatsens trovärdighet. Den funktionalistiska ansatsen har högre pretentioner och strävar efter antaganden med hög grad av generalitet; en hypotes skall gälla alla religiösa orienteringar. Allvarliga empiriska brister för de funktionalistiska hypoteserna ger därmed ovillkorliga återverkningar på den funktionalistiska teorin i stort.

Låt oss börja med de funktionalistiska teorierna. Vanligtvis antar dessa teorier att all religion har en samhällsbevarande funktion som legitimerar de rådande maktförhållandena. Religiösa personer förmodas därför inneha tämligen traditionella värderingar (Yinger 1957; Geertz 1973:4). Oavsett religiös orientering bör således religiösa personer tendera att stödja politiskt konservativa opinioner. Dessa funktionalistiska antaganden innebär till exempel att religiösa orienteringar som samlar aktiva religionsutövare – aktiva i Svenska kyrkan, frikyrkliga, invandrarkyrkliga och invandrarreligiösa – tenderar att försvara en traditionell kvinnoyn och sexualmoral. Det skulle enligt ett funktionalistiskt synsätt inte heller förvåna om religiösa orienteringar som samlar aktivt religiösa personer också tenderar att inneha politiska åsikter som förknippas med marknadsorienterade lösningar och den högra delen av den ideologiska vänster-högerdimensionen. Förslag som associeras med höger – minska den offentliga sektorn, sänka skatterna, satsa på friskolor och privat sjukvård – kan således vinna stöd i kyrkliga religiösa orienteringar. Ett sådant samband bör förstärkas av att socialister inte sällan visat ointresse för religion och ibland även propagerat för ateism.

Det funktionalistiska antagandet om religionens konservativa implikationer är inte utan substantiell kritik. I forskning som rör katolska länder i Europa (men inte i USA, se nedan) är oftast sambandet mellan religiositet och röstning på konservativa partier starkare än i Sverige (Holmberg – Gilljam 1987:203-210; Franklin m.fl. 1992). Det vore inte orimligt att anta att invandrarkyrkliga har ett positivt samband med en ideologisk högerposition och de sakfrågor som berör en sådan position (t ex opinion om den offentliga sektorns storlek och den allmänna skattenivån). Inte sällan kopplas Katolska kyrkan samman med en traditionell kvinnoyn och i den allmänna debatten om svenskt EU-medlemskap har ett varnande finger höjts för vad som uppfattas vara en dominerande katolsk kvinnoyn bland europeiska medborgare (se t ex Winberg 1994; jfr Trägårdh 1999). Måhända är invandrarkyrkliga mer konservativa i dessa avseenden än andra religiösa orienteringar. Ett sådant resultat är dock inte att betrakta som ett stöd för den funktionalistiska teorin. Den funktionalistiska teorin menar ju

att all religion avser att stödja detta bestående. Om till exempel katolska och ortodoxa kyrkor skiljer sig från protestantiska kyrkor vad gäller konservativa opinioner betyder detta att all religion *inte* stödjer det bestående. Då är det rimligare att anta att innehållet i de religiösa läroren i dessa invandrarkyrkor fostrar till politisk konservatism än att all religiositet gör det.

Funktionalistiska teorier antar att religion har en integrerande funktion så att människor känner samhörighet och gemenskap med t ex nationen. Det är dock inte nödvändigt att den religiösa orientering som verkar integrerande är "religiös"; även ateism kan ha samma funktion (jfr Riis 1996:105-106). Däremot bör tämligen religiöst passiva grupper som till hög grad saknar en livsfilosofi baserad på ett förhållande till religion utmärka sig genom att vara tämligen svagt integrerade i samhället. Av de religiösa orienteringar som beskrivits är det totalt passiva i Svenska kyrkan (men däremot inte ateister) som till största del riskerar att *inte* utveckla en identitet och solidaritet som översätter "jag"-mentalitet till "vi"-mentalitet (jfr Putnam 2000). Utan andra institutioner som väger upp den religiösa passiviteten riskerar de enligt detta synsätt att inte bara få ett lågt intresse för samhällets väl och ve utan även vara relativt svala för andra människors nöd. Förslag med främlingsfientliga inslag, ett relativt lågt stöd för jämställdhet mellan könen, låg grad av miljövänlighet, negativa attityder till homosexuella samt ett relativt svagt stöd för kultur är några exempel varigenom totalt passiva i Svenska kyrkan bör markera att de inte omfattas av religionens samhällsintegrerande funktion.

Religiositetens eventuellt integrerande funktion har också en konfliktfylld sida. Samtidigt som en religiös orientering markerar gemenskap så markerar den en gräns mot dem som inte tillhör samma religiösa orientering (Riis 1996:105-106). Religiösa orienteringar kan uppfatta varandra som konkurrenter. För det första finns det i Sverige sedan länge en viss friktion mellan majoritetsreligion och minoritetsreligioner (Lipset – Rokkan 1967:46-50). En sådan friktion har funnits mellan den gamla statskyrkan och frikyrkorna, även om den under en sekellång sekularisering antagligen har avtagit betydligt. I dagens samhälle kanske det är mer rimligt att beskriva konflikten som den religiösa majoriteten mot religiösa oliktänkare i form av frikyrkor, invandrarkyrkor och andra invandrarreligioner. Dessa religiösa minoriteter kan vara intresserade av att bygga upp egna institutioner så att de kan bevara sin identitet. Två sådana exempel är konfessionella friskolor och en del vårdinrättningar. För det andra finns det ibland en konflikt mellan protestanter och katoliker. Det är möjligt att aktiva protestanter av denna anledning kan vara avogt inställda till EU och EMU (den ekonomiskt monetära unionen). De kanske innehar negativa attityder till den i Europa dominerande Katolska kyrkan. Måhända betraktas EU som ett sätt att sprida både katolsk religion och vad som uppfattas vara katolska värderingar. För invandrarkyrkliga kan motsvarande samband vara positivt (Nelsen m fl 2000). För det tredje kan det finnas spänningar mellan kristna och muslimer. Detta kan vara en anledning till att kristna kan tänkas se negativt på flyktningmottagning.<sup>12</sup> Kristna orienteringar kan därtill vara relativt njugga till att satsa skattepengar så att bland annat muslimska invandrare kan

12 I tidigare forskning har dock tendensen varit att religiös aktivitet leder till en jämförelsevis positiv inställning till flyktningmottagande och invandring i allmänhet (Bjereld – Gilljam 1991; Demker 1998).

behålla sin kulturella och religiösa särart. Till sist – för det fjärde – kan ateister och religiösa motarbeta varandra. En intuitiv tanke är att ateister är negativt inställda till politiska förslag som gynnar religiösa organisationer: friskolor, privat sjukvård, u-hjälp och bidrag till invandrare för att få behålla sin tradition och kultur. För att motarbeta vad som kan uppfatta som sekulära tendenser kan samtidigt religiöst aktiva personer vilja stödja sådana förslag.

Låt oss nu presentera några substantiella teorier om sambandet mellan religiösa orienteringar och politisk opinion. En trots allt tämligen allmän substantiell teori är att många religiösa orienteringar poängterar vikten av osjälviskhet (jfr Demker 1998:87-88). Antagligen är detta en anledning till att de flesta religiösa organisationer bedriver en omfattande hjälpverksamhet, såväl inom landet som internationellt. Enligt tanken om osjälviskhet är det möjligt att aktiva religionsutövare av samma anledning som de bedriver hjälpverksamhet också är extra positiva till exempelvis u-hjälp och svensk flyktingmottagning (jfr Bjereld – Gilljam 1991; Demker 1998; Ekengren – Oscarsson 1999:50-52).

De flesta substantiella teorierna är specifika för respektive religiös orientering. Många av dessa specifika teorier berör frikyrkliga personer, vilket främst beror på att de till största delen består av *evangelikaler*. Det är en heterogen protestantisk inriktning som knyts samman av några gemensamma religiösa värderingar. Evangelikaler tenderar att betona bibelns auktoritet, somliga är bokstavstroende. De framhäver också betydelsen av att bekänna Jesus gudomlighet samt vikten av frälsning för att få evigt liv (Hunter 1983:7; Hagevi 2005b:134). På grund av de evangelikala värderingarna är frikyrkliga personer troligtvis de som starkast förenar politisk opinion med religiös kognition. Eftersom Bibeln har större auktoritet bland evangelikaler än andra kristna är det möjligt att frikyrkliga personers politiska opinioner har klarare koppling till tolkningar av olika bibeltexter än vad som är fallet bland andra kristna (Wald 1997:28).

De evangelikala värdenas betydelse i frikyrkorna gör det troligt att de är extra negativa till ett svenskt deltagande i såväl EU som EMU. Förutom vad som tidigare sagts om attityden till Katolska kyrkan kan en del personer tolka vissa bibelställen som varningar om att EU är av ondo och början på något som kommer att urarta i politisk och religiös förföljelse. En tredje anledning kan vara att EU uppfattas som en rikmansklubb som utestänger fattiga länder och försvårar deras ekonomiska utveckling (Hagevi 1995, 2001b, 2002).

Det står inte något positivt om homosexualitet i Bibeln; däremot finns mycket av fördömande karaktär (Statens offentliga utredningar 1999).<sup>13</sup> Således vore det inte överraskande om religiösa personer – speciellt frikyrkliga – tenderade att vara särskilt negativa till homosexuellas rättigheter.

En omfattande forskning om förhållandena i USA relaterar kristna i allmänhet och evangelikaler (speciellt de bokstavstroende) i synnerhet till en relativt miljöovänlig opinion (Hand – van Liere 1984; Lee Eckberg – Blocker 1989; Guth m fl 1995; Gardner – Stern 1996:42-44). Teorin lanserades först av Lynn White (1967; se även Ehrlich 1978) som menade att kristendomen har orsakat det mesta av dagens miljöpro-

13 För att läsa om homosexualitet i Bibeln, se 1 Mosebok 19; 3 Mosebok 18:22, 20:13; Domarboken 19; Romarbrevet 1:18-32; 1 Korintierbrevet 6:9-10; Judasbrevet 1:7; 2 Petrusbrevet 2:6.

blem och har senare fått flera instämmanden. Han menar att det kristna budskapet genererar föreställningen av mänskligheten som herre över naturen, vilket legitimerar exploatering av naturresurser enbart för människans nytta. Teoretiskt är det dock möjligt att aktiva kristna är extra miljövänliga. Det finns de som menar att kristen tro ger ett ansvar för både djur och natur (Shaiko 1987; Gelderloos 1992; Whitney 1993; Gardner – Stern 1996:37, 50). Biskop Martin Lönnebo går till och med så långt att han påstår att avsaknaden av kristen tro öppnar för rovdrift av naturen (Lönnebo 1990). Enligt Whites hypotes bör aktiva kristna (aktiva i Svenska kyrkan, frikyrkliga och invandrarkyrkliga) vara mer miljövänliga än andra religiösa orienteringar. Särskilt gäller det frikyrkliga som oftast är evangeliker och som antas ta budskapet om människan som skapelsens krona mer bokstavligt än andra.

Vi skall inte glömma bort att undersöka vilken inställning aktiva i Svenska kyrkan har till arbetstidsförkortning. I kommentarerna till en av Svenska kyrkans utgåvor av Martin Luthers *Lilla katekesen* hävdas ju att ”arbetsamhet befrämjar hälsa och välbefinnande och förhindrar många tillfällen till synd” (Luther m fl 1834).

Det vanligaste antagandet om privatreligiositet och politisk opinion är att det överhuvudtaget inte finns något samband mellan privatreligiositet och politik. Privatreligiositet antas då vara något som relativt fritt har utvecklats av varje enskild individ. En eventuell politisk koppling till en sådan religiös orientering kan vara av ganska diskret och särpräglad natur. Även om privatreligiositet är viktigt för individens politiska opinion, så är sådana samband under dessa omständigheter osystematiska och inte möjliga att spåra i analyser på massnivå (Kellstedt – Smidt 1993:179-180).

Vad gäller samfundslösa, passiva religiösa och högtidsbesökande i Svenska kyrkan finns egentligen ingen anledning att tro annat än att eventuella samband mellan religiös orientering och opinion om politiska sakfrågor till största delen kan förklaras av demografiska faktorer.

### Tidigare forskning

Inom samhällsvetenskap är religion och politik ett eftersatt område där tidigare forskning främst härrör från andra politiska system än det svenska. Stein Rokkan och Seymour Lipset (1967) har med en historisk-sociologisk ansats försökt förklara bakgrunden till de europeiska partisystemen. Religionen har då spelat en betydelsefull roll vid de historiska händelser som avgör allianserna mellan statens politiska centrum och periferi. I svensk kontext innebär det att statskyrka i det konservativa politiska centrumet stod mot protestantiska dissidenter som allierade sig med andra grupper i en borgerlig vänster med liberal ideologi. I analyser av svenska väljare har det också visat sig att regelbundna religiösa mötesbesökare tenderar att rösta borgerligt (Holmberg – Gilljam 1987:205-210; Oskarson 1992). Dessutom kunde folkpartiet länge beskrivas som ett frikyrkoparti, en position som på 1990-talet övertogs av kristdemokraterna (Hagevi 1994). Lipset och Rokkans forskning har ett brett fokus på partiernas väljarbaser medan religion inte behandlas specifikt. Det är inte heller sambandet mellan individens religiösa orientering och politisk opinion som studeras.

Forskning om sambandet mellan religiositet och politisk opinion handlar ofta om moral och etiska frågor (se t ex Miller – Wattenberg 1984:315-316; Wilcox 1987;

Smidt 1988; Welch – Leege 1991; Jelen 1993; Leege – Kellstedt 1993; Hayes 1995). Det finns dock såväl svenska som utländska undersökningar som beaktar religiositet och politisk opinion av den typ som inte brukar bli klassificerad som moralfrågor (Bjereld 1991; Bjereld – Gilljam 1991:156; Demker 1998:90-100; jfr Smidt 1988:610-617; Petersen – Takayama 1988; Wilcox m fl 1993; Guth – Green 1993; Jelen m fl 1993).

Förhållandet mellan religion och politik har uppmärksammats i ett temanummer av *Norsk statvitenskapelig tidskrift* (1996). I några artiklar berörs förhållandet mellan religiositet och politisk opinion, men religiös orientering beaktas inte. Religionsvetaren Einar Vetvik visar att kyrkligt engagerade vill att kyrkor skall vara en fristad för utvisningshotade flyktingar, så kallad kyrkoasyl (Vetvik 1996:173). I en annan av tidskriftens artiklar utgår sociologen Ørnulf Seippel och statsvetaren William Lafferty från teorin som White sjösatte (se ovan) och konstaterar att drygt hälften av de regelbundna kyrkobesökarna instämmer i påståendet att ”menneskene har lov til å underlegge seg og utnytte naturen”, medan resten av de regelbundna kyrkobesökarna inte instämde i detta påstående (Seippel – Lafferty 1996:125-126).

I samma nummer av tidskriften bekräftar delvis religionsvetaren Pål Ketil Botvar dessa resultat då kyrkobesökare tenderar att vara mindre bekymrade över miljöförureningarna än övriga. Däremot finner han att mer privatreligiösa personer är ganska bekymrade över dessa problem, samtidigt som de i stor utsträckning prioriterade miljöhänsyn före ekonomisk tillväxt. Botvar relaterar skillnaderna i miljöopinion till gudssyn. Personer som anser att Gud är en sträng men rättvis far är mindre miljömedvetna än personer som menar att Gud är en omsorgsfull mor (Botvar 1996:148-152). I en senare publikation har Botvar utvecklat sin analys till att beakta religiös orientering. Han finner då att ”lavkirkerlig” (personer vilka betraktas som evangelikala) är mindre miljöintresserade än ”høykirkelig” (Botvar 1998:52-54).

I vanlig ordning är det främst amerikaner som genomfört studier om religiös orientering och politisk opinion. I och med att kristna högern sedan 1970-talet kopplats till republikanska partiet har intresset att analysera religiös orientering och politisk opinion ökat (Wilcox 1987:280-291; Leege 1988:724; Penning 1988; Guth m fl 1988:361-365; Wald 1997:217-266). Trots den kristna högerns framgångar är få breda analyser om religiös orientering och amerikansk politiskt opinion publicerade. Ett undantag är sociologerna Hoge och de Zulueta's analys av en surveyundersökning genomförd år 1981. De fann att protestanter som tillhörde religiöst konservativa samfund skilde ut sig från katoliker och protestanter som tillhörde moderata respektive liberala samfund. Trots detta menar de att det främst är religiöst engagemang oavsett religiös orientering som inverkar på politisk opinion (Hoge – de Zulueta 1985:28-29, 35). Resultatet stöder därmed den funktionalistiska teorin som antar att religion är till för att bevara samhällets traditioner.

Det samma gäller i huvudsak den brittiska sociologen Bernadette Hayes (1995) komparativa studie av sju europeiska länder och USA år 1991. Hon konstaterar att såväl katoliker som protestanter tenderar att ha mer konservativa politiska åsikter än både stabilt icke-religiösa personer och personer som under sin barndom men inte i vuxen ålder är religiösa. Enda undantaget är opinion om dödsstraff där hon finner att resultatet skiftar beroende på land och religiös orientering. En mer omfattande analys

av religiös orientering och politisk opinion i Europa har genomförts av de amerikanska statsvetarna Ted Jelen och Clyde Wilcox (1998). De undersöker om religiös hegemoni eller religiös pluralism är mest gynnsamt för att religiös orientering skall inverka på politisk opinion. De finner att i länder där religiösa orienteringar konkurrerar med varandra tenderar sambandet mellan katolsk orientering och politisk opinion vara starkare än i länder där Katolska kyrkan har en hegemonisk ställning. Resultaten stöder antagandet att stark konkurrens mellan religiösa orienteringar tenderar att leda till starkare samband mellan religiositet och politisk opinion.

Det svenska samhället är ett av världens mest sekulariserade (Inglehart 1990:190; Westholm 1991:85-87; Bruce 2000; Inglehart och Norris 2004:74, 90-91; Hagevi 2005c).<sup>14</sup> Kanske är det därför ingen har undersökt sambandet mellan religiös orientering och svensk politisk opinion. Studier av religiositet och svensk politisk opinion har istället analyserat olika frekvens i kyrkgång och bivariata samband med politisk opinion, men undvikit multivariata analyser som tar hänsyn till andra faktorer. Utiifrån dessa studier är det inte möjligt att sluta sig till i vad mån religiositet påverkar politisk opinion eller om det är ett skensamband.

Statsvetarna Ulf Bjereld och Mikael Gilljam menar att kyrkgång är en indikator på "grad av religiositet, religiöst intresse och identifikation med kyrkan som social referensgrupp." (Bjereld – Gilljam 1991:150; se Bjereld 1991). De specificerar dock aldrig vilken kyrka/religiös orientering som svarspersonerna intresserar sig för eller identifierar sig med. Författarparet analyserar data som samlats in under sista halvan av 1980-talet. I huvudsak redovisas bivariata samband, men Bjereld och Gilljam uppger sig ha genomfört en kontroll av vissa demografiska faktorer (ålder och kön). Deras slutsats är att en studie om politisk opinion inte med gott samvete kan förbigå den religiösa faktorn. De konstaterar att "[r]eligiösa väljare är... mer positiva till bl.a. flyktingar, invandrare, u-hjälp, socialbidrag och miljö, och mer negativa till bl.a. daghem, reklam-TV, kärnkraft och vapenexport" (Bjereld – Gilljam 1991:158).

Statsvetaren Marie Demker antar att de som besöker kyrkan regelbundet (minst en gång i månaden) erhåller kristna värden som uppmanar till osjälviskhet, vilket enligt henne resulterar i motstånd till minskat flyktingmottagande, minskad u-hjälp, fri abort och pornografi. I analyser av data från åren 1994 och 1995 får Demker stöd för sina antaganden. Hon finner att "den helt dominerande skiljelinjen" går mellan regelbundna kyrkobesökare och de övriga (Demker 1998:95). Hennes empiriska undersökning tar dock ingen hänsyn till demografiska faktorer, vilket begränsar hennes möjligheter att uttala sig om eventuella orsakssamband.<sup>15</sup>

14 Se också Gallup Internationals undersökning av religiositet i 60 länder (<http://www.gallup-international.com>). Sverige var ett av de länder där flest uppgav att Gud inte alls var betydelsefull i deras liv.

15 Varken Bjereld 1991 eller Demker 1998 redovisar några analyser som kontrollerar eventuella skensamband mellan religiositet och politisk opinion. Bjereld – Gilljam 1991 s 153-154 kontrollerar sambanden mellan religiositet och politisk opinion för ålder, kön och vänster-högerideologi. I huvudsak kvarstår sambandet mellan religiositet och politisk opinion, även om det stundtals minskar i styrka. De enda undantagen beror på att vänster-högerideologi är starkt förknippat med åsikter om löntagarfonder, privatisering av sjukvård och införande av sextimmars arbetsdag. Författarna är medvetna om att det är ovanligt att anta att individens politiska ideologi påverkar religiositet, men motiverar sitt agerande med viljan att utsätta sambandet mellan religiositet och politisk opinion för den tuffast möjliga test.

Bristen på forskning innebär att många antaganden om sambandet mellan religiös orientering och politisk opinion tagits för givna utan att egentligen utsättas för prövning. Den demografiska hypotesen är ett typexempel på ett inom svensk samhällsvetenskap dominerande antagande som inte genomgått någon nämnvärd empirisk prövning.

## Material

Det datamaterial som används för att studera religiös orientering och politisk opinion är en surveyundersökning genomförd av SOM-institutet vid Göteborgs universitet. Surveyundersökningen genomfördes i form av en postenkät som riktades till ett obundet slumpmässigt urval av den svenska befolkningen mellan 15 och 80 år. Urvalet bestod av 5 260 personer och andelen svarande var 67 procent (3 503 personer). Egentligen baserades undersökningen på två ungefär lika stora urval som besvarade två olika enkäter. Ungefär en tredjedel av frågorna var dock samma i de båda enkäterna och insamlingsarbetet genomfördes vid samma tidpunkt hösten 1999 (Lithner 2000:395-399).

De amerikanska statsvetarna Geoffrey Layman och John Green menar att religiositet kan mätas med tre typer av mått: "belonging, believing, and behaving" (Layman – Green 1998). Dessa beaktar således både attityd och beteende. I 1999 års SOM-undersökning mäts religiositet med tre olika frågor där den första beaktar "belonging" och de övriga "behaving".

Den första av de tre religiösa beteendefrågorna till svarspersonerna lyder "Tillhör Du någon kyrka eller annat religiöst samfund?" Därefter nämns "Svenska kyrkan", "Frikyrka", "Annat kristet samfund" och "Annat religiöst samfund". För var och en av dessa är svarsmöjligheterna "Icke medlem", "Medlem men har inte varit på gudstjänst/möte under de senaste tolv månaderna", "Medlem och har varit på gudstjänst/möte under de senaste tolv månaderna", samt "Medlem och har någon typ av uppdrag". De svarande kategoriseras som "inte medlem" ("Icke medlem") eller "medlem" (övriga svarsalternativ). Personer som är dubbelanslutna till Svenska kyrkan och någon frikyrka betraktas tillhöra en frikyrka. De som uppger sig tillhöra "Annat kristet samfund" men inte Svenska kyrkan eller någon frikyrka antas tillhöra en invandrarkyrka (till exempel Katolska kyrkan eller en ortodox kyrka). Om de svarande uppgett sig tillhöra ett "Annat religiöst samfund" och ingen kristen kyrka förmodas de tillhöra en icke kristen religion.

Båda de andra frågorna ingår i ett frågebatteri som inleds med följande fråga: "Hur ofta har Du under de senaste 12 månaderna gjort följande saker?". Därefter nämns bland annat "Besöket gudstjänst eller religiöst möte" och "Bett till Gud". För båda dessa är svarsmöjligheterna "Ingen gång", "Någon gång under de senaste 12 månaderna", "Någon gång i halvåret", "Någon gång i kvartalet", "Någon gång i månaden", "Någon gång i veckan" samt "Flera gånger i veckan". För både gudstjänstbesök och böneaktivitet delas svarsalternativen in i "aldrig" ("Ingen gång"), "sällan" (från "Någon gång under de senaste 12 månaderna" till "Någon gång i kvartalet") och "regelbundet" (från "Någon gång i månaden" till "Flera gånger i veckan").

För att mäta olika religiösa orienteringar har ett index skapats som är baserat på de tre frågorna om religiöst beteende. Genom indexet operationaliseras de elva religiösa



orienteringar som tidigare identifierades i avsnittet ”Religiositet i Sverige”. *Ateister* är personer som inte tillhör något samfund och som uppger att de aldrig ber till Gud. *Samfundslösa* hävdar att de inte är medlemmar i något religiöst samfund, men ber till Gud, om än sällan. *Totalt passiva i Svenska kyrkan* är de som tillhör Svenska kyrkan men som aldrig besöker någon gudstjänst och som aldrig ber till Gud. *Passiva religiösa i Svenska kyrkan* är de som tillhör Svenska kyrkan och som sällan ber till Gud. *Högtidsbesökande i Svenska kyrkan* är de som tillhör Svenska kyrkan men som aldrig ber till Gud och som sällan besöker gudstjänst eller religiöst möte. *Lågaktiva i Svenska kyrkan* är de som tillhör Svenska kyrkan och som sällan ber till Gud och som sällan går på gudstjänst eller religiöst möte. *Aktiva i Svenska kyrkan* är de som tillhör Svenska kyrkan och som besöker gudstjänst eller religiöst möte regelbundet (oavsett böneaktivitet). *Frikyrkliga* är de som uppger sig tillhöra en frikyrka (oavsett religiösa mötesbesök och böneaktivitet). Likaså är *invandrarkyrkliga* de som tillhör en invandrarkyrka (oavsett religiösa mötesbesök och böneaktivitet). *Icke-kristna religiösa* är personer som tillhör en icke-kristen religion (oavsett religiösa mötesbesök och böneaktivitet). Till sist, *privatreliösa* är övriga personer som inte besöker gudstjänst eller religiöst möte regelbundet, men som regelbundet ber till Gud.

Som redan nämnts ställdes inte alla frågor till samtliga 5 260 personer i båda urvalen. Frågan om böneaktivitet ställdes enbart till ett av de två urvalen. Det innebär att de religiösa orienteringar som mäts med böneaktivitet bara undersöks med hälften så många svarspersoner jämfört med det totala urvalet. Fyra religiösa orienteringar undersöks dock inte med böneaktivitet: aktiva i Svenska kyrkan, frikyrkliga, invandrarkyrkliga och icke-kristna religiösa. Dessa fyra religiösa orienteringar analyseras därför genom att använda det totala urvalet med 5 260 svarande. Det betyder att två urvalsstorlekar används. Det ena är ett litet urval där ateister, samfundslösa, totalt passiva i Svenska kyrkan, passiva religiösa i Svenska kyrkan, högtidsbesökande i Svenska kyrkan, lågaktiva i Svenska kyrkan och privatreliösa undersöks. Det andra är ett stort urval där aktiva i Svenska kyrkan, frikyrkliga, invandrarkyrkliga och icke-kristna religiösa studeras. Genom att använda det stora urvalet då det är möjligt maximeras precisionen i de redovisade resultaten.<sup>16</sup>

De demografiska faktorer som Göran Gustafsson (se ovan) anger vid risken för skensamband mellan religiositet och politik är ”ålder, utbildning, yrke, boendeort” (Gustafsson, G 2000:202). Samtliga av dessa demografiska faktorer kommer att analyseras i denna artikel (fast i denna artikel kallas yrke för klass och boendeort för urbaniseringsgrad). Därtill analyseras kön, invandrarbakgrund och anställningssektor (privat- eller offentliganställd).

16 Naturligtvis är inte den nu använda metoden för att undersöka religiositet den enda möjliga. En alternativ mätmetod är att fråga svarspersonerna om deras trosuppfattning. Detta alternativ är antagligen mer inkluderande än de mer exkluderande frågorna om religiöst beteende. Fler människor uppger antagligen någon form av religiös tro än vad det är som utför religiösa handlingar. Kanske påverkar valet av mätmetod främst registreringen av privatreliösa. Fler personer skulle antagligen definieras som privatreliösa om förekomst av religiös tro utan regelbundna gudstjänstbesök räknas som privatreliösitet. Vid de nuvarande mätningar grundat på religiöst beteende får vi antagligen en privatreliös grupp med starkare ”privatreliöst engagemang” än om mätningar om religiös tro hade använts. Vad gäller kopplingen mellan privatreliösitet och politisk opinion bör valet av mätmetod resultera i förhållandevis stora möjligheter till att finna signifikanta samband jämfört med om religiositet mäts med förekomst av religiös tro.

*Tabell 1 Religiös orientering i Sverige år 1999 (procent).*

Religiös orientering	Lilla urvalet	Stora urvalet
Ateister	14,7	
Samfundslösa	2,2	
Totalt passiva i Svenska kyrkan	29,3	
Passiva religiösa i Svenska kyrkan	5,7	
Högtidsbesökande i Svenska kyrkan	12,1	
Lågaktiva i Svenska kyrkan	9,9	
Aktiva i Svenska kyrkan	4,9	5,3
Frikyrkliga	3,0	3,5
Invandrarkyrkliga	1,7	1,8
Icke-kristna religiösa	0,5	0,9
Privatreligiösa	15,8	
Summa procent	100,0	-
Antal svarande	1663	3387

### Religiös orientering i Sverige

I tabell 1 redovisas svenskarnas religiösa orientering. Tabellen redogör för distributionen enligt det lilla urvalet men också andelen aktiva i Svenska kyrkan, frikyrkliga, invandrarkyrkliga och icke-kristna religiösa enligt det stora urvalet. Hädanefter kommer enbart data från det stora urvalet redovisas för dessa fyra religiösa orienteringar.

Som väntat dominerar religiösa orienteringar inom Svenska kyrkan. Den vanligaste religiösa orienteringen i Sverige är att vara totalt passiv i Svenska kyrkan. Högtidsbesökande i Svenska kyrkan är en annan betydande religiös orientering som utmärks av religiös passivitet: ungefär en sjundedel av den svenska befolkningen är högtidsbesökande i Svenska kyrkan. Ungefär 6 procent är passiva religiösa i Svenska kyrkan.

Drygt en tredjedel av svenskarna har ett någorlunda regelbundet religiöst beteende, men de institutionaliserade religiösa orienteringarna är rejält tillbakaträngda. Den femte största religiösa orienteringen är de lågaktiva i Svenska kyrkan som samlar var tionde svensk. Det kan jämföras med att endast var tjugonde svensk är aktiv i Svenska kyrkan och ännu färre är medlemmar i frikyrkor. Enligt tabell 1 samlar invandrarkyrkorna ungefär 2 procent av befolkningen och knappt 1 procent är icke-kristna re-

ligiösa. Båda dessa uppskattningar kan vara i underkant, då bortfallet är större bland invandrare. Många som tillhör dessa religiösa orienteringar har kommit till Sverige först i vuxen ålder, varför intresset eller förmågan att besvara en enkät om svensk politik kan vara begränsad.

Privatreligiösa är den näst största religiösa orienteringen i Sverige. Nästan var sjätte svensk har kategoriserats som privatreligiös. Det är lika många som betecknas som ateister i tabell 1, vilket är i nivå med andelen som brukar identifiera sig som ateister i andra undersökningar (Hagevi 2000a:13). Ett par procent uppger sig vara samfundslösa.<sup>17</sup> Det svenska folket utmärker sig således mer för religiös passivitet än för ett religiöst avståndstagande.

### Politiska sakfrågor

Det är dags att ta sig an huvudanalysen: vilken effekt har religiös orientering på individens politiska opinion? De sakfrågor som skall analyseras har alla koppling till de funktionalistiska och substantiella hypoteser som diskuterades se ovan. Det rör sig om åsikter om offentlig sektor, privatiseringar och skattenivå; vilka alla vanligtvis är starkt kopplade till vänster-högerdimensionen.<sup>18</sup> Dessutom analyseras miljöfrågor där vikten av ett miljövänligt samhälle och inställningen till kärnkraft mäts. Vi studerar även en fråga som berör tolerans: adoptionsmöjligheter för homosexuella. Dessutom undersöks synen på jämställdhet mellan könen och åsikt om sextimmars arbetsdag. Analysen tar även upp internationella frågor om u-hjälp, EU och flyktingmottagande. Till sist bör nämnas att kulturpolitiska frågor – ett i opinionsforskningen vanligtvis försummat politikområde – också beaktas i form av hur betydelsefullt bibliotek uppfattas vara.

Effekten av religiös orientering analyseras bäst i en multivariat analys där hänsyn tas till att demografiska faktorer – kön, ålder, utbildningsnivå, klass, urbaniseringsgrad och invandrarbakgrund – kan påverka sambandet. Genom en sådan analys kan vi med större säkerhet uttala oss om religiös orientering påverkar politiska opinioner i dessa sakfrågor. Om det förekommer ett samband mellan religiös orientering och politisk opinion trots kontroll av demografiska faktorer är det ett resultat som är till förfång för den demografiska hypotesen.

Effekten av religiös orientering på opinionen i 15 politiska sakfrågor under kontroll av demografiska faktorer redovisas i tabell 2. För att underlätta läsningen av tabellen redovisas inga korrelationer som inte är statistiskt signifikanta med 90 procents säkerhet ( $p < 0,10$ ). Inga samband redovisas heller för antalet samfundslösa och icke-kristna religiösa då de är för få. Frågorna om att tillåta homosexuella att adoptera barn och

17 Det är att anta att andelen svarande utan samfundstillhörighet (ateister och samfundslösa) är något överdriven i SOM-undersökningen. Antagligen har en del totalt passiva medlemmar i Svenska kyrkan glömt bort sin samfundstillhörighet. Ett annat förhållande som kan inverka på svarsfördelningen är att de som besöker kyrkor som inte är anslutna till Svenska kyrkan utan att vara medlemmar i de besökta kyrkorna inte har något svarsalternativ där de kan ange detta i SOM-undersökningen.

18 Av de sakfrågor i SOM-undersökningen år 1999 som redovisas i denna uppsats var sambandet med självplacering på en vänster-högerskala starkast för *minska den offentliga sektorn* ( $r = -.42$ ), *bedriva mer av sjukvården i privat regi* ( $r = -.45$ ), *satsa på friskolor* ( $r = -.36$ ) samt *sänka skatterna* ( $r = -.36$ ).

Tabell 2. *Opinion i 15 politiska sakfrågor och religiös orientering år 1999 under kontroll för kön, ålder, utbildningsnivå, klass, anställningssektor, urbaniseringsgrad och invandrarbakgrund (ostandardiserade regressionskoefficienter).*

Sakfråga	Religiös orientering										
	Ateister	Samfundslösa	Totalt passiva i Sv kyrkan	Passiva religiösa i Sv kyrkan	Högtidsbesökare i Sv kyrkan	Lågaktiva i Svenska kyrkan	Aktiva i Svenska kyrkan	Frilkyrkliga	Invandrar kyrkliga	Ikke-kristna religiösa	Privatreliösa
Minska den offentliga sektorn	-	-	-	-	-	-	-	-	.36	-	-
Sänka skatterna	-	-	-	-	-	-	-.27 <sup>1</sup>	.38 <sup>1</sup>	.41 <sup>2</sup>	-	-
Bedriva mer av sjukvården i privat regi	-.23 <sup>2</sup>	-	-	-	-	-	.42 <sup>1</sup>	-	-	-	-
Satsa mer på friskolor	-.19 <sup>2</sup>	-	-	-	-	.19	.61 <sup>1</sup>	-	-	-	-
Sverige bör bli medlem i EMU	-	-	-	-	-	.29 <sup>2</sup>	-.22	-.61 <sup>1</sup>	-	-	-
I huvudsak för det svenska EU medlemskapet	-	-	-	-	-	.15	-.15	-.30 <sup>1</sup>	.36 <sup>1</sup>	-	-
Minska u-hjälpen	-	-	-	-	-	-	-.85 <sup>1</sup>	-	-	-	-
Ta emot färre flyktingar i Sverige	-	-	.13	-	.19	-	-.22	-.64 <sup>1</sup>	-	-	-
Invandrapolitiken bör hjälpa invandrare att bevara sin nationella tradition och kultur*	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Satsa på ett miljövänligt samhälle även om det innebär låg eller ingen ekonomisk tillväxt	-.21 <sup>1</sup>	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Sverige bör på sikt avveckla kärnkraften	-	-	-	-	-	.45 <sup>1</sup>	-	-.35	-	-	-
Satsa på ett samhälle med ökad jämställdhet mellan kvinnor och män	-	-	-	-	-	-	-	-.31 <sup>2</sup>	-	-	-
Införa sextimmars arbetsdag	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Tillåta homosexuella att adoptera barn*	-	-	-	-	-	-	-	-.45 <sup>1</sup>	-	-	-
Bibliotek är viktigt för samhället ska fungera	-	-	-.14 <sup>1</sup>	-	-	-	-	-	-	-	-
Lägsta antal svarande (lägsta antalet svarande för frågor markerade med * är angivet inom parentes)	1119	-	1119	1119	1119	1119	2277 (1158)	2277 (1158)	2277 (1158)	-	1119

Kommentar: Då antalet samfundslösa (16-20 svarspersoner av totalt 1119) och ikke-kristna religiösa (18-22 svarspersoner av totalt 2277) är få, redovisas inga resultat för dessa religiösa orienteringar. Opinionsen i de flesta sakfrågorna mäts genom att fråga de svarande "Nedanstående lista omfattar ett antal förslag som förkommit i debatten. Vilken är Din åsikt om vart och ett av dem?" Därefter nämndes 13 av de 15 förslag som redovisas i tabellen. Följande svarsmöjligheter angavs (med variabelvärdenas kodning inom parentes): "Mycket bra förslag" (kod=1), "Ganska bra förslag" (kod=2), "Varken bra eller dåligt förslag" (kod=3), "Ganska dåligt förslag" (kod=4) samt "Mycket dåligt förslag" (kod=5). Från denna ordning finns två undantag. Frågan om det svenska EU medlemskapet lyder "Vad är Din åsikt om det svenska medlemskapet i EU?" Som svarsmöjligheter angavs "I huvudsak för det svenska medlemskapet i EU" (kod=1), "I huvudsak emot det svenska medlemskapet i EU" (kod=3) och "Har ingen bestämd åsikt i frågan" (kod=2). Frågan om bibliotek är viktigt för att samhället ska fungera lyder "Hur viktigt anser Du att biblioteken är för att ett modernt samhälle skall fungera?" Som svarsmöjligheter angavs "Helt avgörande" (kod=1), "Mycket viktiga" (kod=2), "Ganska viktiga" (kod=3), "Inte särskilt viktiga" (kod=4) och "Inte alls viktiga" (kod=5). Variabelvärdena för religiös orientering är kodade enligt följande: 1=respektive religiös orientering, 2=övriga. Signifikansnivåer: <sup>1</sup>p<0,01, <sup>2</sup>p<0,05. Samband med lägre sannolikhet än p<0,10 redovisas ej.

om invandrapolitiken bör hjälpa invandrare att bevara sin nationella tradition och kultur har tyvärr enbart ställts till aktiva i Svenska kyrkan, frikyrkliga, invandrar kyrkliga och ikke-kristna religiösa.

Den demografiska hypotesen får inte stöd. Mellan religiös orientering och politisk opinion finns det många signifikanta samband och flera med substantiell styrka. Av 123 undersökta statistiska relationer uppvisar 17 samband (14 procent) en statistisk signifikans som överstiger en säkerhetsnivå på 95 procent. Motsvarande bivariata analys (redovisas ej i tabell) visar dock 34 statistiska samband, varför demografiska faktorer förklarar en del av samvariationen mellan religiös orientering och politisk opinion. Men slutsatsen är att en multivariat analys som kontrollerar för demografiska faktorer ger stöd åt att religiös orientering påverkar opinionen i politiska sakfrågor.<sup>19</sup>

De funktionalistiska hypoteserna har betydligt större problem att få stöd än vad som är fallet för de antaganden som gjorts utifrån en substantiell ansats. Enligt funktionalisterna är religiositet förknippad med konservativa åsikter. Förvisso har enligt tabell 2 invandrarkyrkliga tämligen konservativa åsikter om skattenivån och jämställdheten mellan könen. Intressant är frånvaron av samband mellan invandrarkyrkliga och tillåta homosexuella att adoptera barn. Frikyrkliga tenderar att vara motståndare till att homosexuella skall få adoptera barn. I övrigt visar frikyrkliga inte några tendenser till traditionella åsikter. Huvudintrycket är också att utpräglade konservativa förslag får förvånansvärt svagt stöd bland aktiva religionsutövare. Bland aktiva eller lågaktiva i Svenska kyrkan skönjs inga tendenser till extra konservativa opinioner. På det funktionalistiska pluskontot finns dock ett samband som med lite god vilja kan tolkas som att totalt passiva i Svenska kyrkan tenderar att ha en lägre grad av samhällsintegration än andra. Fler totalt passiva i Svenska kyrkan än vad som annars är vanligt tycker inte att bibliotek är lika betydelsefulla för att samhället skall fungera. Resultatet kan tas för ett visst stöd för att religiositet har en integrerande effekt.

Enligt funktionalisterna har religionens integrerande effekt en annan sida i att den orsakar konflikter mellan olika religiösa orienteringar. Att ateister är negativa och frikyrkliga positiva till fler friskolor och mer privat sjukvård, något som kan gynna religiösa organisationer, kan tolkas som en effekt av en konflikt mellan religiösa orienteringar. Problemet med denna tolkning är att övriga religiösa minoriteter inte har samma glöd för frågorna. Utfallet ger även stöd åt den substantiella tolkningen att frikyrkliga vill bygga upp egna institutioner.

19 Det kan vara av intresse att jämföra skillnaden i antalet statistiska signifikanta multivariata samband för de sakfrågor som listas i tabell 2 med antalet statistiskt signifikanta samband i en motsvarande bivariata analys. Av 34 statistisk signifikanta bivariata samband är 19 av motsvarande samband i den multivariata analysen inte statistiskt signifikanta. Dessa 19 bivariata samband är som följer: totalt passiva i Svenska kyrkan har positivt samband med *minska u-hjälpen* och *ta emot färre flyktingar* samt negativt samband med *satsa på ett miljövänligt samhälle* och *Sverige bör på sikt avveckla kärnkraften*, lågaktiva i Svenska kyrkan har positivt samband med *bibliotek är viktigt för att samhället skall fungera*, aktiva i Svenska kyrkan har positivt samband med *satsa på friskolor* och *satsa på ett miljövänligt samhälle* samt negativt samband med *ta emot färre*, *nföra sextimmars arbetsdag*, *Sverige bör bli medlem i EMU* samt *tillåta homosexuella adoptera barn*, frikyrkliga har positivt samband med *satsa på ett miljövänligt samhälle*, *Sverige bör på sikt avveckla kärnkraften* och *invandrarpolitiken bör hjälpa invandrare att bevara sin nationella tradition och kultur*; invandrarkyrkliga har positivt samband med *Sverige skall bli medlem i EMU* och *invandrarpolitiken bör hjälpa invandrare att bevara sin nationella tradition och kultur*, privatreligiösa har ett positivt samband med *satsa på ett samhälle med ökad jämställdhet mellan kvinnor oc män* och *bibliotek är viktigt för att samhället skall fungera*. Två samband är inte statistiskt signifikanta i den bivariata analysen, men däremot efter kontroll av demografiska faktorer: ateister och *satsa mer på friskolor*, samt lågaktiva och *Sverige bör bli medlem i EMU*.

Substantiella teorier får stöd i det att frikyrkliga är negativa till det katolskt dominerade EU medan invandrarkyrkliga är positiva. Till detta kommer att frikyrkliga inte tycks uppleva flyktingar som ett problem. Snarare finns ett starkt motstånd till minskad flyktingmottagning bland frikyrkliga.

Frikyrkliga är också starka motståndare till att sänka u-hjälpen och att homosexuella skall få adoptera barn. Någon med politiska vänstersympatier kanske vill hävda att den relativt njugga attityd till sänkta skatter som finns bland aktiva i Svenska kyrkan också är en indikation på osjälviskhet. Det bör noteras att invandrarkyrkliga inte uppvisar motsvarande samband som aktiva i Svenska kyrkan och frikyrkliga vad gäller u-hjälp och skatter. Detta indikerar återigen att det istället finns en substantiell skillnad mellan de olika protestantiska orienteringarna som inverkar på den politiska opinionen, vilket stöder de substantiella teorierna.

Ateister tenderar att vara jämförelsevis negativa till att satsa på ett miljövänligt samhälle om det innebär att tillväxten minskar. Resultatet bekräftar inte antagandet att kristen tro minskar stödet för ett samhälle som anpassar sig till miljövänlighet. Detta intryck förstärks av att aktiva i Svenska kyrkan ger ett starkt stöd åt att avveckla kärnkraften.<sup>20</sup>

Även om aktiva i Svenska kyrkan tenderar att vara den religiösa orientering som är minst positiv till införandet av sextimmars arbetsdag hamnar den statistiska signifikansen för detta samband under gängse kriterium. Den lutherska arbetsmoralen får alltså inget stort genomslag. Lågaktiva i Svenska kyrkan tenderar att tycka att Sverige bör bli medlemmar i EMU, en tendens som inte återfinns bland aktiva i Svenska kyrkan.

I de teoretiska utgångspunkterna i denna undersökning antogs att privatreligiösa, passiva religiösa och högtidsbesökande i Svenska kyrkan inte uppvisar några samband med politisk opinion, vilket också är fallet.

De många utläggningarna till tabell 2 beror på att det finns intressanta och statistiskt signifikanta samband mellan religiös orientering och politisk opinion. Så hade inte varit fallet om den demografiska hypotesen fått stöd. Istället visar analysen att religiös orientering påverkar politisk opinion. Dessutom visar en analysen att den funktionalistiska ansatsen har svagt empiriskt stöd, medan stödet för substantiella teorier är betydligt starkare.

## Vänster-högerskalan

I detta avsnitt analyseras i vad mån individens position på vänster-högerskalan inverkar på sambandet mellan religiös orientering och politisk opinion. Men först studeras det motsatta förhållandet: Religiositet kan påverka individens politiska ideologi. Tabell 3 visar svarspersonernas självplacering på vänster-högerskalan efter religiös orientering (antalet samfundslösa och icke-kristna religiösa är dock för få för att redovisas). De redovisade måtten är dels procentfördelning, dels regressionskoefficienter,

<sup>20</sup> Många som är aktiva i Svenska kyrkan är centerpartister och än fler har varit det (Hagevi 1994; Holmberg 2000). Inte sällan är det alljämt så att centerkvinnorna serverar kyrkkaffe efter högmässan. Det är möjligt att centerpartiets starka ställning bland aktiva i Svenska kyrkan innebär att partiets opinionsbildning om kärnkraft burit frukt.

såväl bivariat som multivariat (under kontroll för kön, ålder, utbildningsnivå, klass, anställningssektor, urbaniseringsgrad och invandrarbakgrund).

Först studerar vi procentfördelningen. De religiösa orienteringar som inte har någon regelbunden kontakt med religiösa institutioner (samfundslösa, totalt passiva i Svenska kyrkan och passiva religiösa i Svenska kyrkan) tenderar att placera sig på den vänstra delen av den ideologiska vänster-högerskalan. De relativt religiöst passiva högtidsbesökande i Svenska kyrkan har dock störst andel som placerat sig på högersidan av det ideologiska spektret. De mer aktiva religiösa orienteringarna inom Svenska kyrkan och frikyrkliga tenderar alla vara relaterade till en politisk högerposition. Bland invandrarkyrkliga bör de flesta betecknas som mittenväljare och nästan alla undviker att placera sig till vänster i politiken.<sup>21</sup> Privatreligiösa uppvisar knappast några tendenser som avviker från befolkningen i stort.<sup>22</sup>

I tabell 3 redovisas på den andra raden från slutet det bivariata sambandet mellan respektive religiös orientering och individens placering på vänster-högerskalan med ostandardiserade regressionskoefficienter. Endast fyra religiösa orienteringar har statistiskt signifikanta samband med ideologisk placering på vänster-högerskalan: ateister och totalt passiva i Svenska kyrkan tenderar att vara till vänster samt högtidsbesökande i Svenska kyrkan och invandrarkyrkliga tenderar att vara till höger. På sista raden i tabell 3 redovisas en multivariat analys med kontroll för demografiska faktorer. Då kvarstår endast att totalt passiva i Svenska kyrkan tenderar att uppfatta sig stå till vänster i politiken medan invandrarkyrkliga alljämt undviker att placera sig på politikens vänsterkant.

Vad gäller den demografiska hypotesen får den inte helt stöd, även om det inte rör sig om ett kraftigt tillbakavisande. Nästan inga religiösa orienteringar uppvisar signifikanta multivariata samband med politisk opinion. Främst invandrarkyrkliga ger den demografiska hypotesen bekymmer. De är dock inte konservativa i den meningen att vara politiskt höger, utan undviker istället att placera sig på vänstersidan genom att uppges en slags mittenposition. Därmed får också den funktionalistiska ansatsen problem då religiösa orienteringar inte leder till en politisk högerposition.

21 Kanske någon misstänker att invandrare inte är så hemma i vänster-högerskalan. Det bör dock noteras att vänster och höger som politiska metaforer inte är en svensk uppfinning. Dessutom tycks invandrare koppla samman samma sakfrågor med vänster-högerskalan på likadant sätt som andra svenskar gör det. Sambandet mellan vänster-högerskalan och typiska vänster-högerfrågor som sänkta skatter och minskad offentlig sektor är lika stark bland invandrare ( $r=.39$  respektive  $r=.40$ ) som bland den övriga befolkningen ( $r=.37$  respektive  $r=.43$ ).

22 Det är teoretiskt möjligt att en religiös orientering inte har samband med vänster eller höger utan med mittenalternativet på vänster-högerskalan, det vill säga ett icke-linjärt samband. En specialanalys av en dikotom variabel där personer som placerat sig på "mittenalternativet" *varken till vänster eller till höger* jämförs med de som placerat sig både till vänster och höger ger följande samband för handen: ateister ( $r=-.01$ ), totalt passiva i Svenska kyrkan ( $r=-.01$ ), passiva religiösa i Svenska kyrkan ( $r=-.02$ ), högtidsbesökande i Svenska kyrkan ( $r=-.02$ ), lågaktiva i Svenska kyrkan ( $r=.01$ ), aktiva i Svenska kyrkan ( $r=.01$ ), frikyrkliga ( $r=.02$ ), invandrarkyrkliga ( $r=.07$ ), privatreligiösa ( $r=.01$ ). I huvudsak visar resultaten att det inte finns något samband mellan religiös orientering och mittenplacering på en vänster-högerskala, med ett visst undantag för invandrarkyrkliga. Detta samband är i och för sig statistiskt signifikant men mycket svagt.

Tabell 3. Ideologisk självplacering på vänster-högerskalan och religiös orientering år 1999 (procent och ostandardiserade regressionskoefficienter).

Självplacering på vänster-högerskalan	Religiös orientering											
	Ateister	Samfundslösa	Totalt passiva i Sv kyrkan	Passiva religiösa i Sv kyrkan	Högstidsbesökare i Sv kyrkan	Lågaktiva i	Aktiva i	Frikyrkliga	Invandrarkyrkliga	Ikke-kristna religiösa	Privatreliösa	Samtliga
Klart till höger	10	-	8	12	12	12	11	5	14	-	10	9
Något till höger	18	-	22	23	29	26	27	34	16	-	23	23
Varken till vänster eller höger	35	-	35	32	32	33	36	39	60	-	37	35
Något till vänster	24	-	25	21	19	20	18	16	10	-	21	23
Klart till vänster	13	-	10	12	8	9	8	6	0	-	9	10
Summa procent	100	-	100	100	100	100	100	100	100	-	100	100
Antal svarande	238	35	478	93	199	162	173	113	57	29	260	3353
Samband vid bivariat analys	-.16 <sup>2</sup>	-.26	-.13 <sup>2</sup>	-.01	.18 <sup>2</sup>	.11	.13	.14	.31 <sup>2</sup>	-.06	.03	-
Samband vid multivariat analys	-.16	-	-.14 <sup>2</sup>	.11	.13	.09	.09	.20	.33 <sup>2</sup>	-	-.01	-

Kommentar: Då antalet svarande är få bland samfundslösa (vid multivariat analys n=18) och ikke-kristna religiösa (vid multivariat analys n=16) redovisas endast det bivariata sambandet för dessa religiösa orienteringar. Ideologisk självplacering på vänster-högerskalan mäts genom att fråga de svarande "Man talar ibland om att politiska åsikter kan placeras in på en vänster-högerskala. Var någonstans skulle Du placera Dig själv på en sådan vänster-högerskala?" Då antalet svarande är få bland ikke-kristna religiösa redovisas endast sambanden vid bivariat analys. De ostandardiserade regressionskoefficienterna redovisas vid den multivariata analysen sambandet mellan religiös orientering och ideologisk självplacering på vänster-högerskalan under kontroll för kön, ålder, utbildningsnivå, klass, anställningssektor och urbaniseringsgrad. Variabelvärdena är kodade enligt följande. Ideologisk vänster-högerskala: från 1=klart till höger till 5=klart till vänster. Religiös orientering: 1=respektive religiös orientering, 2=övriga. Signifikansnivåer: <sup>1</sup>p<0,01, <sup>2</sup>p<0,05.

Låt oss – trots reservationerna ovan – undersöka vad som händer med sambanden mellan religiositet och politisk opinion om också individernas vänster-högerposition beaktas. Testen genomförs genom att med regressionsanalys beakta de ovan redovisade demografiska faktorerna tillsammans med svarspersonernas position på en vänster-högerskala som kontrollvariabler när sambandet mellan religiös orientering och politisk opinion undersöks.<sup>23</sup> Alltjämt används ostandardiserade regressionskoefficienter. Av 17 tidigare signifikanta statistiska relationer uppvisar alltjämt 14 signifikanta värden (redovisas ej i tabell). Därtill är sambanden mellan aktiva i Svenska kyrkan och motstånd

23 För att bestämma svarspersonernas vänster-högerposition används samma fråga och kodning som redovisas i tabell 3.



till svenskt EU-medlemskap ( $b=-.16$ ) och EMU-medlemskap ( $-.23$ ) samt ta emot färre flyktingar ( $b=-.23$ ) statistiskt signifikanta vid kontroll för vänster-högerposition.

Ateisters avvisande åsikter till att bedriva mer av sjukvården i privat regi och satsa på friskolor – två sakfrågor som har starkt samband med vänster-högerskalan – uppvisar inte statistisk signifikans om hänsyn tas till vänster-högerposition. Däremot tenderar ateister även efter hänsyn till vänster-högerskalan att vara relativt avvisande till förslaget att satsa på ett miljövänligt samhälle även om det innebär låg eller ingen ekonomisk tillväxt.

Beträffande invandrarkyrkliga är sambandet med minska den offentliga sektorn och sänka skatterna – vilket är två sakfrågor som har starkt samband med vänster-högerskalan – ej längre signifikanta. Det är troligt att vänster-högerposition är en indikator av i stort sett samma attityd som inställningen till offentliga sektorns storlek och skattesänkningar är.

Sammanfattningsvis visar analyserna att de svarandes vänster-högerposition inte i någon större utsträckning påverkar de tidigare slutsatserna. Föga förvånande är några samband – främst med stark anknytning till vänster-högerskalan – inte signifikanta trots att de vid tidigare analyserna uppvisat statistisk signifikans. Det är också min bedömning att vänster-högerideologi kan påverka individen att välja en ateistisk uppfattning. Däremot tror jag inte att vänster-högerposition i någon nämnvärd omfattning påverkar individen att orientera sig mot en invandrarkyrka. Allt som allt bör huvudslutsatsen vara att vänster-högerideologi inte konkurrerar med religiösa kognitiva scheman. Snarare kompletterar de varandra när väljarna skall orientera sig i det politiska landskapet (se Oscarsson 1998).

## Slutsatser

Människors religiösa orientering påverkar svensk politisk opinion. Det är den huvudslutsats som kan dras med stöd av de nu redovisade resultaten. Den demografiska hypotesen – att samband mellan religiositet och politik endast är skensamband och kan förklaras av att faktorer som kön, ålder, utbildningsnivå, klass, amställningssektor, urbaniseringsgrad och invandrarbakgrund påverkar både religiositet och politisk opinion – visade sig inte vara trovärdig som förklaring. Ofta inverkar inte demografiska faktorer på relationen mellan religiös orientering och politisk opinion.

Alla hypoteser om påverkan av religiös orientering på politisk opinion fick inte stöd. De teoretiskt möjliga samband mellan religiös orientering och politisk opinion som härleddes från den funktionalistiska ansatsen hade alla märkbara problem att få stöd. Däremot fick flera substantiella teorier empiriskt stöd. Trossystem i form av religiositetens innehåll – som är kopplad till den religiösa orienteringen – tycks således ha betydelse för den politiska opinionen.

Trossystem är kopplat till religiösa scheman. En person kan ha flera kognitiva scheman. Vilket schema som används när han eller hon skall tänka om politik är inte självklart. Den nu genomförda undersökningen visade dock att den inom svensk politik dominerande vänster-högerskalan inte kan betraktas som en konkurrent till religiösa scheman inom politiken. Istället bör de betraktas som komplement som tämligen oberoende av varandra påverkar den politiska opinionen.

De institutionaliserade religiösa orienteringarna – aktiva i Svenska kyrkan, frikyrkliga och invandrarkyrkliga – synes påverka politisk opinion i större utsträckning än mindre välorganiserade religiösa orienteringar. Men även ateister och totalt passiva i Svenska kyrkan tycks påverka politisk opinion. Bland de undersökta religiösa orienteringarna är frikyrkligas politiska opinion starkast förankrad i religiös kognition, då denna religiösa orientering påfallande ofta har samband med politiska sakfrågor.

En del religiösa orienteringar är svagt kopplade till den politiska opinionen. Privatreligiositet passiva religiösa, högtidsbesökande och lågaktiva i Svenska kyrkan uppvisar inga intressanta samband med politisk opinion.

Resultaten från denna undersökning visar att det är av betydelse att analysera sambandet mellan religiositet och politik utifrån de mångdimensionella egenskaper som begreppet religiositet innehåller. Religiös orientering är en sådan religiös dimension. Men antagligen är även religiöst engagemang, religiösa värden och religiös uppväxt relevanta religiösa dimensioner som forskningen bör beakta. Annars riskerar viktig politisk kunskap att gå förlorad.

## Referenser

- Aktiva i Svenska kyrkan – en livsstilsstudie*. 1983. Stockholm: Verbum.
- Andersson, I, 1964. Uppsala ärkestifts tillkomst. Till 800-årsjubileet av ärkebiskop Stefans invigning, *Historisk tidskrift* 84, 389-410.
- Alwall, J, 2000. Religious Liberty in Sweden: An Overview, *Journal of Church and State* 42, 147-171.
- Bellah, R – Madsen, R – Suliv, W – Tipton, S, 1985. *Habits of the Heart. Individualism and Commitment in American Life*. Berkely: University of California Press.
- Bennulf, M, 1994. *Miljöopinionen i Sverige*. Lund: Dialogos.
- Bergfeldt, B, 1998. Mentalitetsförändringar och religiös kontroll. Kyrklig makt mot folklig sekularisering, s 251-271 i Westerlund, D (red), 1998, *Svensk religionshistorisk årskrift* 7. Stockholm: Svenska samfundet för religionshistorisk forskning.
- Bjereld, U, 1991. Israel – David eller Goliat. Palestinakonflikten och den kristna opinionen, s 133-144 i Holmberg, S – Weibull, L, 1991. *Trendbrott. SOM-rapport:8*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- Bjereld, U – Gilljam, M, 1991. Vad vill de kristna väljarna? Religionens betydelse för människors åsikter i politiska saksfrågor, *Statsvetenskaplig Tidskrift* 94, 149-159.
- Botvar, P K, 1996. 'En ny himmel och en ny jord.' Religion, politikk og holdninger til miljøvern, *Norsk statsvitenskapelig Tidskrift* 12, 141-161.
- Botvar, P K, 1998. *Gud og grønne skoger: En undersøkelse av sammenhenger mellom religiøsitet og miljøvernengasjement*. KIFO rapport nr 8. Trondheim: Tapir.
- Broughton, D – ten Napel, H-M (red), 2000. *Religion and Mass Electoral Behaviour in Europe*. Routledge/ECPR studies in European political science 19. London: Routledge.
- Bruce, S, 2000. The Supply-Side Model of Religion: The Nordic and Baltic States, *Journal for the Scientific Study of Religion* 39, 32-46.
- Dalton, R, 1996. *Citizen Politics. Public Opinion and Political Parties in Advanced Western Democracies*. Chatham: Chatham House Publishers.
- Demker, M, 1998. *Religion och politik*. Stockholm: SNS-förlag.
- Dobbelaere, K, 1981. Secularization: A multi-dimensional concept, *Current Sociology* 29, 1-216.
- Ehrlich, P, 1978. *The Population Bomb*. New York: Ballantine.
- Ejerfeldt, L, 1990. Sveriges religiösa geografi, s 202-207 i Hofgren, A (red), 1990. *Svenska trossamfund. Historia, tro och bekännelse, organisation, gudstjänst- och fromhetsliv*. Uppsala: EFS-förlaget.
- Ekengren, A-M – Oscarsson, H, 1999. *Solidaritet med omvärlden? Biståndsviljan i Sverige 1956-1998*. Forskningsprogrammet Sverige under kalla kriget. Arbetsrapport:7. Göteborg: Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet.
- Festinger, L, 1957. *A Theory of Cognitive Dissonance*. Stanford: Stanford University Press.
- Flygt, C, 2000. Tro och politik. Religion påverkar fortfarande, *Riksdag & departement*. Nr 40, 10-11.
- Franklin, M – Mackie, T – Valen, H (red), 1992. *Electoral Change. Responses to evolving social and attitudinal structures in western countries*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Gallup International. 2000. "Religion in the World At the End of the Millennium". <http://www.gallup-international.com/survey15.htm>. Hämtad 2000-07-29.
- Galtung, J, 1969. *Theory and Methods of Social Research*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Gardner, G – Stern, P, 1996. *Environmental Problems and Human Behavior*. Boston: Allyn and Bacon.
- Geertz, C, 1973. *The Interpretation of Cultures*. New York: Basic Books.

- Gelderloos, O, 1992. *Eco-theology: The Judeo-Christian Tradition and the Politics of Ecological Decision Making*. Glasgow: Wild Goos Publications.
- Gilljam, M – Holmberg, S, 1993. *Väljarna inför 90-talet*. Stockholm: Norstedts juridik.
- Gilljam, M – Holmberg, S, 1995. *Väljarnas val*. Stockholm: Norstedts juridik.
- Glynn, C – Herbst, S – O’Keefe, G – Shapiro, R, 1999. *Public Opinion*. Boulder: Westview Press.
- Graber, D, 1984. *Processing the News: How people tame the information tide*. New York: Longman.
- Gustafsson, B, 1953. *Socialdemokratien och kyrkan 1881-1890*. Stockholm: Svenska kyrkans diakonistyrelses bokförlag
- Gustafsson, G, 1991. *Tro, samfund och samhälle. Sociologiska perspektiv*. Örebro: Bokförlaget Libris.
- Gustafsson, G, 2000. *Tro, samfund och samhälle. Sociologiska perspektiv*. Andra reviderade upplagan. Örebro: Bokförlaget Libris.
- Guth, J – Jelen, T – Kellstedt, L – Smidt, C – Wald, K, 1988. The Politics of Religion in America. Issues for Investigation, *American Politics Quarterly* 16, 357-397.
- Guth, J – Green, J, 1993. Salience: The Core Concept?, s 157-174 i Leege, D – Kellstedt, L (red), 1993. *Rediscovering the Religious Factor in American Politics*. Armonk: M.E. Sharpe.
- Guth, J – Green, J – Kellstedt, L – Smidt, C, 1995. Faith and the Environment: Religious Beliefs and Attitudes on Environmental Policy, *American Journal of Political Science* 39, 364-382.
- Hagerman, M, 1999. *Spåren av kungens män. Om när Sverige blev ett kristet rike i skiftet mellan vikingatid och medeltid*. Stockholm: Prisma.
- Hagevi, M, 1994. Hur röstar de kristna? *Frisinnad Tidskrift*. Nr 10, 253-262.
- Hagevi, M, 1995. EU – himmel eller helvete?, s 155-167 i Holmberg, S – Weibull, L (red), 1995, *Det gamla riket*. SOM-rapport nr 13. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- Hagevi, M, 1999. Politik i det svenska bibelbältet, s 127-145 i Nilsson, L (red), 1999. *Region i omvandling*. SOM-rapport nr 23. Göteborg: SOM-institutet. Göteborgs universitet.
- Hagevi, M, 2000a. ”Private Religion and Politics Among Individuals in Sweden. First draft”. Uppsats, *The XVIIIth World Congress of the International Political Science Association (IPSA)*, Research Committee 43.2 New religious movements: Their attitude to politics, Quebec City.
- Hagevi, M, 2000b. Religiös orientering och politisk opinion i Västra Götaland, s 147-165 i Nilsson, L (red), 2000, *Den nya regionen*. SOM-rapport nr 25. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- Hagevi, M, 2001a. Sakralisering efter sekularisering?, s 63-71 i Holmberg, S – Weibull, L (red), 2001, *Land, du välsignade?* SOM-rapport nr 26. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- Hagevi, M, 2001b. Religiositet och opinion om svenskt EMU-medlemskap, s 363-379 i Holmberg, S – Weibull, L (red), 2001, *Land, du välsignade?* SOM-rapport nr 26. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- Hagevi, M, 2002. Religiosity and Swedish Opinion on the European Union. *Journal of the Scientific Study of Religion* 41, 759-769.
- Hagevi, M, 2005a. Att förena religion med politik, s 7-27, i Hagevi, M (red), 2005, *Religion och politik*. Malmö: Liber.
- Hagevi, M, 2005b. Evangelikalerna i svensk och amerikansk politik, s 134-162, i Hagevi, M (red), 2005, *Religion och politik*. Malmö: Liber.
- Hagevi, M, 2005c. Sekularisering, vila i frid, s 206-221, i Hagevi, M (red), 2005, *Religion och politik*. Malmö: Liber.

- Hakelius, J, 1997. Tro och politik, *Svenska Dagbladet* 1997-07-31.
- Hamberg, E, 1989. "Kristen på mitt eget sätt". Religion och samhälle 1989 10-11, nr 48-49. Stockholm: Religionsociologiska institutet.
- Hand, C – van Liere, K, 1984. "Religion, Mastery-Over-Nature, and Environment Concern." *Social Forces* 63, 555-570.
- Hayes, B, 1995. The Impact of Religious Identification on Political Attitudes: An International Comparison. *Sociology of Religion* 56, 177-194.
- Hoge, D – de Zulueta, E, 1985. Salience as a Condition for Various Social Consequences of Religious Commitment. *Journal for the Scientific Study of Religion* 24, 21-38.
- Holmberg, S, 2000. Socioekonomisk gruppröstning, s 63-76 i Sören Holmberg (red), 2000, *Europaopinionen*. Göteborg: Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet,.
- Holmberg, S – Gilljam, M, 1987. *Välfärd och val i Sverige*, Stockholm: Bonniers.
- Human-etiske forbund, 2006. *Om oss*. <http://www.human.no>. Hämtad 2006-03-09.
- Humanisterna, 2006. *Humanisterna växer så att det knakar – +34 %!* <http://www.humanisterna.org>. Hämtad 2006-01-02.
- Hunter, J, 1983. *American Evangelicalism. Conservative Religion and the Quandary of Modernity*. New Brunswick: Rutgers University Press.
- Inglehart, R, 1990. *Culture Shift in Advanced Industrial Society*. Princeton: Princeton University Press.
- Inglehart, R – Norris, P, 2004. *Sacred and the Secular: Religion and Politics Worldwide*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Jelen, T, 1993. The Political Consequences of Religious Group Attitudes, *Journal of Politics* 55, 178-190.
- Jelen, T – Smidt, C – Wilcox, C, 1993. Doctrinal Beliefs and Political Behavior: Views of the Bible, s 177-198 i Leegé, D – Kellstedt, L (red), 1993, *Rediscovering the Religious Factor in American Politics*. Armonk: M.E. Sharpe,.
- Jelen, T – Wilcox, C, 1998. Context and Conscience: The Catholic Church as an Agent of Political Socialization in Western Europe, *Journal for the Scientific Study of Religion* 37, 28-40.
- Kellstedt, L – Green, J, 1993. Knowing God's Many People: Denominational Preference and Political Behavior, s 53-71 i Leegé, D – Kellstedt, L (red), 1993. *Rediscovering the Religious Factor in American Politics*. Armonk: M. E. Sharpe,.
- Kellstedt, L – Smidt, C, 1993. Doctrinal Beliefs and Political Behavior, s 177-198 i Leegé, D – Kellstedt, L (red), 1993. *Rediscovering the Religious Factor in American Politics*. Armonk: M. E. Sharpe,.
- Kuklinski, J – Luskin, R – Bolland, J, 1991. Where is the Schema? Going Beyond the "S" Word in Political Psychology, *American Political Science Review* 85, 1341-1356.
- Kumlin, S, 2001. Ideology-driven opinion formation in Europe: The case of attitudes towards the third sector in Sweden, *European Journal of Political Research* 39, 487-518.
- Layman, G – Green J, 1998. "The Changing Religious Voter: The Political Impact of Belonging, Believing, and Behaving in the 1960s and 1990s." Uppsats. *The annual meeting of the Midwest Political Science Association*, Panel 7-6 Religion and Politics, 1998-04-23 – 05-25, Chicago.
- Lee Eckberg, D – Blocker, J, 1989. Varieties of Religious Involvement and Environmental Concerns: Testing the Lynn White Thesis, *Journal for the Scientific Study of Religion* 28, 509-517.
- Leegé, D, 1988. Catholics and the Civic Order: Parish Participation, Politics and Civic Participation, *The Review of Politics* 50, 704-736.
- Leegé, D – Kellstedt, L (red), 1993. *Rediscovering the Religious Factor in American Politics*. Armonk: M. E. Sharpe.

- Lipset, S – Rokkan, S, 1967. Cleavage Structures, Party Systems, and Voter Alignments: An Introduction, s 1-64 i Lipset, S – Rokkan, S (red), 1967, *Party Systems and Voter Alignments*. New York: The Free Press.
- Lithner, A, 2000. SOM-undersökningen 1999, s 395-400, i Holmberg, S – Weibull, L (red), 2000. *Det nya samhället*. SOM-undersökningen 1999. SOM-rapport nr 24. Göteborg: SOM-institutet, Göteborg universitet.
- Lundgren, B, 2001. Bo Lundgren angriper KG Hammar för vänstervridning: 'Sluta som ärkebiskop', *Dagens Nyheter* 2001-11-28.
- Luther, M – Swebelius, O – Axelsson Lindbom, J – Flodman, J C, 1834. *Catechetisk lärobok eller Doct. Mårt. Luthers Lilla cateches med förklaring / af Olof Swebelius på Kongl. Maj:ts nådiga befallning omarbetad och förbättrad af Jac. Ax. Lindblom. ytterligare tillökt med förklaringsstyckenas, flere språks, samt bustafkans upplösning i frågor och svar / af L. P. Gagner*. Örebro: N. M. Lindh.
- Lönnebo, M, 1990. Det antika arvet och de grundläggande värderingarna, s 48-55 i Aniansson, B – Kågesson, M – Svedin, U (red), 1990, *Individ, samhälle och miljö. Rapport från en konferens i april 1989*. Rapport 90:1 Stockholm: Forskningsrådsnämnden.
- Marx, K, 1867 [1981]. *Kapitalet. Första boken*. Lund: Arkiv Zenit.
- Miller, A – Wattenberg, M, 1984. Politics from the Pulpits: Religiosity and the 1980 Elections. *Public Opinion Quarterly* 48, 301-317.
- Niemi, R – Weisberg, H, 1993. *Controversies in Voting Behavior*. Washington, D.C.: CQ Press.
- Olausson, I – Fredriksson, M – Lönnroth, A – Lundström, A – Thunberg, K, 1985. *Allt fler blir privatreligiösa*. Stockholm: Svenska Dagbladet.
- Oscarsson, H, 1998. *Den svenska partirymden. Väljarnas uppfattningar av konfliktstrukturen i partisytemet 1956-1996*. Doktorsavhandling Göteborg: Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet.
- Oskarson, M, 1992. Sweden, s 339-361 i Franklin, M – Mackie, T – Valen, H (red), 1992, *Electoral Change. Responses to evolving social and attitudinal structures in western countries*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Palm, I, 1993. *Frikyrkofolket och ekumeniken*, s 37-88 i Tro & tanke 5, Religion och samhälle 86. Uppsala: Svenska kyrkans forskningsråd.
- Palm, I – Nylund, B, 1982. *Kristendom och socialism*. Stockholm: Sveriges kristna socialdemokraters förbund – Broderskapsrörelsen.
- Penning, J, 1988. Changing Partisanship and Issue Stands Among American Catholics. *Sociological Analysis* 47, 29-49.
- Petersen, L – Takayama, P, 1988. Religious Commitment and Conservatism: Toward Understanding an Elusive Relationship. *Sociological Analysis* 45, 355-371.
- Putnam, R, 2000. *Bowling alone. The collapse and revival of American community*. New York: Simon & Schuster.
- Riis, O, 1996. Religionen og det europeiske fælleskap, *Norsk Statsvitenskapelig Tidsskrift* 12, 95-112.
- Rokkan, S, 1967. Geography, Religion, and Social Class: Crosscutting Cleavages in Norwegian Politics, s 367-444 i Lipset, S – Rokkan, S (red), 1967, *Party Systems and Voter Alignments*. New York: The Free Press.
- Rosenberg, M, 1968. *The Logic of Survey Analysis*. New York; Basic Books.
- Rosengren, S-Å. 1948. *Kyrkan och arbetarrörelsen*. Lund: C. W. K. Gleerups förlag.
- Scharf, B, 1970: *The Sociological Study of Religion*. New York: Harper & Row.
- Seippel, Ø – Lafferty, W. 1996. Religion menneske eller økologi. Om natursyn og miljøpolitisk engasjement, *Norsk Statsvitenskapelig Tidsskrift* 12, 113-139.
- Shaiko, R, 1987. Religion Politics, and Environmental Concern: A Powerful Mix of Passions. *Social Science Quarterly* 68, 244-262.

- Sida. 2000. *Sida 1999. Årsredovisning* Stockholm: Sida.
- Sjöberg, S, 2000. 'Där flickor döms till döden', *Svenska Dagbladet* 2000-07-08.
- Smidt, C, 1988. 'Praise the Lord' Politics: A Comparative Analysis of the Social Characteristics and Political Views of American Evangelical and Charismatic Christians, *Sociological Analysis* 50, 33-72.
- Stark, R, 1999. Secularization R.I.P. *Sociology of Religion* 60, 249-273.
- Statens offentliga utredningar. *Bibeln – texterna*. SOU 1999:100. Stockholm: Fakta info direkt.
- Statistiska centralbyrån. 1999. *Befolkningsstatistik 1998. Del 3. Folkmängden efter kön, ålder och medborgarskap m. m.* Örebro: SCB-Tryck.
- Svenska Dagbladet*. 1999. "På spaning efter en gud". Artikelserie. 1999-02-10 – 1999-12-22.
- Troeltsch, E, (1912) 1931. *The Social Teaching of the Christian Churches*. New York: The Macmillan Company.
- Trägårdh, L, 1999. Welfare State Nationalism: Sweden and the Specter of the European Union, *Scandinavian Review* 87, 18-23.
- Wald, K, 1983. *Crosses on the Ballot. Patterns of British Voter Alignment Since 1885*. Princeton: Princeton.
- Wald, K, 1997. *Religion and Politics in the United States*. Washington DC: Congressional Quarterly Press.
- Wald, K – Smidt, C, 1993. Measurement Strategies in the Study of Religion and Politics, s 26-49 i Leege, D – Kellstedt, L (red), 1993. *Rediscovering the Religious Factor in American Politics*. Armonk: M. E. Sharpe.
- Wallis, R – Bruce, S, 1992. Secularization: The Orthodox Model, s 8-30 i Steve Bruce (red), 1992, *Religion and Modernization. Sociologists and Historians Debate the Secularization Thesis*. Oxford: Clarendon Press.
- Welch, M – Leege, D, 1991. Dual Reference Groups and Political Orientations: An Examination of Evangelically Oriented Catholics, *American Journal of Political Science* 35, 28-56.
- Westholm, A, 1991. *The Political Heritage. Testing theories of family socialization and generational change*. Uppsala: Uppsala University.
- Westin, G, 1958. *Den kristna församlingen i Norden*. Stockholm: Westerberg.
- Vervik, E, 1996. Kirkeasyl – religion og politik på norsk, *Norsk Statsvitenskapelig Tidsskrift* 12, 163-178.
- White, L, 1967. The Historic Roots of Our Ecologic Crisis, *Science* 155, 1203-1207.
- Whitney, E, 1993. Lynn White, Ecotheology, and History, *Environmental Ethics* 15, 151-169.
- Winberg, M, 1994. Katolska länder i EU kan påverkas, *Aftonbladet* 1994-11-02.
- Wilcox, C, 1987. Religious Orientations and Political Attitudes. Variations Within the New Christian Right, *American Politics Quarterly* 15, 274-296.
- Wilcox, C, – Jelen, T – Leege, D, 1993. Religious Group Identifications: Toward a Cognitive Theory of Religious Mobilization, s 72-99 i Leege, D – Kellstedt, L (red), 1993, *Rediscovering the Religious Factor in American Politics*. Armonk: M.E. Sharpe.
- Yinger, M, 1957. *Religion, Society and the Individual. An Introduction To the Sociology of Religion*. New York: The MacMillan Company.

